

İNGİLTERE’NİN IMPERIAL BRITISH EAST AFRICA COMPANY’DEN UGANDA’YI ALMASI VE OSMANLI DEVLETİ’NİN BÖLGEYE BAKIŞI (1887-1894)

ENGLAND’S TAKING OF UGANDA FROM IMPERIAL BRITISH EAST AFRICA COMPANY AND THE VIEW OF THE OTTOMAN STATE TO THE REGION (1887-1894)

Durmuş AKALIN*

Makale Bilgisi Article Info

Başvuru: 22 Mayıs 2017 Recieved: May 22, 2017
Kabul: 30 Haziran 2017 Accepted: June 30, 2017

Özet

Uganda, Doğu Afrika’da gerek konumu gerekse de nüfus yoğunluğu bakımından önemli ülkelerden biridir. Burası uzun müddet kendi koşulları içinde varlığını devam ettirirken 19. yüzyılla birlikte Avrupalı güçlerin ilgilendiği yerlerden biri olmuştur. Ancak Uganda’nın Avrupa büyük devletleri nezdinde önem kazanması yüzyılın sonuna doğru gerçekleşmiştir. Bunda Avrupalı devletlerin ilk etapta sahil bölgeleriyle ilgilenmeleri etkili olmuştur. Avrupalıların bölgeye sokulamamasında Viktorya Gölü etrafında 19. yüzyıl ortalarına kadar en azından kitleleri bir arada tutabilecek liderlerin çıkmış olmasının etkisi vardır. Ne var ki 19. yüzyılın son çeyreğine doğru sahil bölgelerine yerleşen güçler daha içerilere doğru sokulmaya başlamışlar, bunun için de bölgede kurulan şirketler önemli bir görev üstlenmiştir. Bu şirketlerden biri de Imperial British East Africa Company’dır. Şirket İtalya, Almanya ve Fransa’nın sömürgecilik yarışında olduğu bir bölgede bir miktar arazi üzerinde tasarruf sahibi olmuş ancak çok fazla tutunamayarak 1894’te bölgeden çekilmek istemiştir. Ardından bir anda uluslararası rekabetin odağında kalan bölgeye İngilizler yerleşmeye karar vermiştir. Bu araştırma ile Osmanlı Devleti’nin Doğu Afrika’daki varlığına etki eden, Mısır Meselesi’nin çözümünde yansımaları olan ve bölgedeki Müslüman ahaliyi de ilgilendiren bu hadisenin nasıl bir seyir izlediği merak edilmiştir. Aynı zamanda Osmanlı Devleti tarafından hadiselerin takip edilişi üzerine odaklanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Uganda, Osmanlı Devleti, İngiltere, Doğu Afrika, Mısır.

* Doç. Dr. Durmuş Akalın, Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, dakalin@pau.edu.tr.

Abstract

Uganda is one of the most important countries in East Africa, both in terms of its location and population density. While this country maintained its existence for a long time under its own conditions, by the 19th century, it was one of the places where European powers were interested in. However, Uganda gained importance for the great powers of Europe towards the end of the century. This was also due to the fact that the European states were initially interested in coastal areas and that Uganda had more influence around Lake Victoria as well as at the beginning of the century in Uganda, there were leaders who could at least hold the masses together. However, the forces that settled in the coastal regions towards the last quarter of the nineteenth century had begun to advanced further towards interior regions; therefore the companies established in the region had undertaken an important task. One of them was Imperial British East Africa Company. The company acquired some land in a territory where Italy, Germany and France were in the colonial race, but wanted to withdraw in 1894 as it had lost its grips. Then, England decided to settle in the region that became suddenly center of international competition. This study aims to find out the course of this incident which had an effect on the existence of the Ottoman State in East Africa, a reflection on the solution of the Egypt Question and interested the Muslim community in the region. Additionally, it also focuses on the following of the events by the Ottoman Empire

Key Words: *Uganda, Ottoman State, England, East Africa, Egypt.*

Giriş

Osmanlı Devleti ile Memlûklüler arasında yaşanan şiddetli çarpışmalardan sonra Kahire ile birlikte Mısır Osmanlıların eline geçti.¹ 1517 yılında Memlûkleri ortadan kaldırmak suretiyle Mısır ülkesine sahip olan Osmanlı Devleti böylece Kızıldeniz sahillerindeki topraklara da hâkim oldu.² Ancak Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz'e olan duyarlılığı Mısır'ın alınmasından çok önce başlamıştı.³ Genel hatlarıyla bakıldığında ise Osmanlı Devleti, Yavuz Sultan Selim'in 1516 Suriye ve 1517 Mısır seferlerinden sonra hemen bütün Arap dünyasına hâkim oldu. Fiilen ulaşılamayan veya bir şekilde Osmanlı Devleti'nin ilgisi dışında kalan Umman (Maskat) ve Fas gibi bölgeler ise İslam dünyasının en güçlü devleti olması hasebiyle ya Osmanlı sultanlarına bağlılıklarını sunmuşlar ya da ileri düzeyde ilişki kurmuşlardır. Bu da o bölgelerin de bir dereceye kadar

¹ İbn İyas, *Yavuz'un Mısır'ı Fethi ve Mısır'da Osmanlı İdaresi*, Ter. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2016, s. 134-135.

² Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti*, TTK Basımevi, Ankara, 1996, s. 1.

³ Salih Özbaran, *Umman'da Kapışan İmparatorluklar Osmanlı ve Portekiz*, Tarihi Kitabevi, İstanbul, 2013, s. 135.

Osmanlı nüfuz alanına girmesini sağlamıştır.⁴ Mısır ve Suriye'nin Osmanlı topraklarına katılması Doğu Akdeniz ve Kızıldeniz'deki dengeleri değiştirdi. Bölgedeki başat güç olan Osmanlı Devleti, güney sınırlarını 18. yüzyılın sonuna kadar güvenlik altına aldı.⁵

Kızıldeniz'deki hâkimiyette Özdemir Paşa önemli rol bir oynadı. Kendisinin Yemen'de önemli vazifeleri olmuş ve San'a'nın alınmasında büyük yararlılıkları dokunmuştu.⁶ Habeş diyarını fetihle görevlendirilen Özdemir Paşa, Yemen'de gösterdiği yararlılık ve becerikliliği Habeşistan'da da göstermiştir. Fethini sağladığı yerler bir büyük eyalet oluşturmasına yetecek derecede olduğundan merkezi Bundiye olmak üzere 5 Temmuz 1555'te Habeş Beylerbeyliği oluşturulmuştur.⁷ 1557 yılında Afrika kıyılarındaki Musavva, Arkiko ve ardından Zeyla Osmanlı egemenliği altına sokulmuştur. Ayrıca Deberva, İbrim, Derr ve Say gibi Kızıldeniz'e yakın önemli şehirlerin fethiyle Osmanlı nüfuzu Habeşistan içlerine kadar götürülmüştür.⁸ Yemen Valisi, Kızıldeniz ile ticari münasebeti olan Doğu Afrika'ya el atmak istemiş ve Mir Ali Bey'i bölgeyi keşfetmeye göndermişti.⁹ 1585'te Ali Bey Doğu Afrika sahillerine doğru yönelmiş ve Mogadişu'ya hareket etmiştir. Ali Bey, arkasında padişahın emriyle gönderilen koca bir donanmanın olduğunu ve tüm kıyıların Osmanlı hâkimiyeti altına alınacağı haberini duyurmuştur. Portekizlilerin varlığından hoşnut olmayan yerli halkın da desteğiyle bölgeyi kontrol altına almıştır. 1588 yılı sonlarına doğru Ali Bey tekrar bölgeye yönelmiştir. Ancak gemilerine Portekizliler tarafından el konulmuş, kendisi de yakalanarak Goa'ya oradan da Lizbon'a götürülmüştür.¹⁰

Bundiye'de vefat eden ve burada gömülmüş olan Özdemir Paşa'nın yerine 1561/1562 yılında oğlu Osman Paşa görevlendirildi.¹¹ Habeşistan ve Somali tarihinde önemli bir yer tutan Zeyla/Harar Emirliği, Osmanlıların Yemen'i hâkimiyetleri altına aldıkları 16. yüzyılın ortalarında, onlardan

⁴ Ali Akyıldız-Zekeriya Kurşun, *Osmanlı Arap Coğrafyası ve Avrupa Emperyalizmi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2014, s. 3.

⁵ Süleyman Kızıltoprak, *Mısır'da İngiliz İşgali Osmanlı'nın Diploması Savaşı (1882-1887)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010, s. 3.

⁶ Ahmet Raşit Paşa, *Tarih-i Yemen ve Sana Cilt I-II*, Yay. Haz. Sadettin Baştürk, Taşhan Kitap Yayınları, Ankara, 2013, s. 47.

⁷ Abdurrahman Şeref Efendi, *Özdemir-Oğlu Osman Paşa*, Haz. Vehbi Günay, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2011, s. 3; Cengiz Orhonlu, *a.g.e.*, s. 37.

⁸ Özbaran, *a.g.e.*, s. 156-157.

⁹ Cafer Talha Şeker, *Kenya'nın Müstemleke Tarihi*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2016, s. 33.

¹⁰ Özbaran, *a.g.e.*, s. 160-161.

¹¹ Abdurrahman Şeref Efendi, *a.g.e.*, s. 3.

temin ettiği ateşli silahlar sayesinde bölgede önemli bir güç haline geldi.¹² 1555 yılında Özdemiş Paşa tarafından kurulan Habeş Eyaleti, 1876 yılında Mısır Hidivliği üzerinden kurulan ve bugünün Uganda sınırları içerisinde yer alan Hatt-ı Üstüva Vilayeti, Osmanlı Devleti'nin Afrika kıtasındaki varlığının sadece kıtanın kuzeyi ile sınırlı olmadığını, bilakis kıtanın güney ve doğu bölgelerine sokulduğunu göstermektedir.¹³ 1850 yılında ilk basılan Osmanlı salnamesinde Afrika eyaletlerinden Habeş (Eritre, Etiyopya, Cibuti, Kenya, Uganda ve Orta Afrika), Mısır, Trablusgarb (Libya, Nijer, Çad) ve Tunus hakkında malumat mevcuttur.¹⁴

Vasco da Gama, 1497 yılında birkaç gemi ile Ümit Burnu'nu dolaşarak Doğu Afrika'da Mozambik sahillerine, ardından Hindistan'ın batı sahillerine ulaştı.¹⁵ Ümit Burnu keşfedildikten sonra, Avrupalıların, Mısır-Kızıldeniz-Yemen yolunu kullanmalarına gerek olmadığı kanaati uyandıysa da Afrika kıtasını dolaşmanın ne kadar büyük masraf ve zaman kaybına yol açacağı ortadadır. Bunun için Avrupa, Mısır-Kızıldeniz-Yemen güzergâhını ele geçirmek amacıyla yüzyıllarca uğraşmıştır.¹⁶ Avrupalıların, Afrika kıyılarına gelmesi 15. ve 16. yüzyıllarda olmuştur. Afrika kıyılarında sömürge kuran ilk devlet Portekiz olmuş ve Portekiz 15. yüzyıl sonlarında Angola ve 16. yüzyıl başlarında da Mozambik'e yerleşmiştir.¹⁷ Aden Körfezi'ne bağlı sahillerde de ilk dikkat çekici Avrupalı güç Portekizliler olmuştur. Afrika kıtasının dolaşılması ve Ümit Burnu'nun keşfinden sonra Portekiz gemileri Hint Okyanusu'na ve Aden Körfezi'ne ulaşmışlardır.¹⁸ Portekizliler, Osmanlı Devleti Yemen taraflarına yerleşmeden önce bölgede en büyük tehditti. Aden ve etrafındaki limanlara tasallut olduktan sonra Kamaran Adası'na kadar gitmişler ve geri dönmüşlerdi.¹⁹ 16. yüzyılın sonlarına doğru Hint Okyanusu ve Doğu Afrika kıyılarında günden güne artan Portekiz

¹² Ahmet Kavas, "Doğu Afrika Sahilinde Osmanlı Hakimiyeti: Kuzey Somali'de Zeyla İskelesinin Konumu (1265-1334/1849-1916)", *İslam Araştırmaları Dergisi*, Sayı 5, 2001, s. 111.

¹³ Hatice Uğur, *Osmanlı Afrikası'nda Bir Sultanlık Zengibar*, Küre Yayınları, İstanbul, 2005, s. 1.

¹⁴ Muhammed Tandoğan, *Afrika'da Sömürgecilik ve Osmanlı Siyaseti*, TTK Basımevi, Ankara, 2013, s. 7.

¹⁵ Özbaran, *a.g.e.*, s. 125.

¹⁶ İhsan Süreyya Sırma, *Osmanlı Devleti'nin Yıkılışında Yemen İsyancıları*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2008, s. 57.

¹⁷ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, TTK Basımevi, Ankara, 1999, s. 418.

¹⁸ Durmuş Akalın, "XIX. Yüzyılda Aden Körfezi'nde Avrupalı Güçler ve Osmanlı Devleti", *I. Uluslararası Sosyal Bilimler Araştırmaları Kongresi Kitabı*, Ed. Hasan Kara, Saraybosna, 2015a, s. 56.

¹⁹ Ahmet Raşit Paşa, *a.g.e.*, s. 13-14.

tehlikesi, bölgedeki Müslüman sultanları rahatsız etmekteydi. Bu nedenle kısa bir zaman sonra, Osmanlı gemileri Doğu Afrika kıyılarında görülmeye başlandı.²⁰

Doğu Afrika sahillerinin yeniden ilgi görmesi 19. yüzyılda oldu. Bunda Avrupalı devletler ve tüccarlar kadar Mısır'da kendini gösteren Kavalalı Mehmed Ali Paşa da önemli rol oynadı. Sudan ve Habeş topraklarına yayılmadan önce Mehmed Ali Paşa, aynı zamanda önemli ikmal noktaları olan Kızıldeniz sahillerindeki şehirlere yöneldi. Bu kapsamda Musavva ve Sevakin'de Mısır kontrolü Mehmed Ali Paşa zamanında 1813'te başladı.²¹ Mehmed Ali Paşa, Kahire'de ve tüm Mısır üzerinde sahip olduğu gücünü, Suriye ve Anadolu'ya olduğu kadar Kızıldeniz sahilleriyle birlikte Sudan ve Habeşistan'a kadar genişletmek üzere harekete geçti. Bu harekete geçiş de Mısır'ın Sudan'a hâkim olmasıyla sonuçlandı.²² Sudan'da Mısır varlığı bu şekilde 1820-21'de başladı. Mehmed Ali Paşa, Sudan'a bir miktar asker yerleştirdi ve burası Mısır'dan idare edildi.²³ Mısırlılar burada özellikle köle ticaretine önem vermişler sonra da Avrupa devletlerinin zoruyla köle ticaretine karşı çıkmış ve köle ticareti yapanları engellemeye başlamışlardı.²⁴

Mehmed Ali Paşa her ne kadar 1840 Londra Antlaşması'na razı olup büyük kayıplar yaşasa da Sudan ve Habeş topraklarındaki hâkimiyetini devam ettirdi. Bölge üzerindeki idare bu dönemde Take üzerinden yapıldı. Habeş topraklarına yakın Take, 1840'ta ele geçirilmişti. Güney topraklarının hayat merkezi olan Sudan Vilayeti, Nübya, Sennar, Darfur, Kordofan ve Bahre'l Gazel memleketlerinden oluşmaktaydı. Bu topraklar 1841 tarihli fermanla Mehmed Ali Paşa'ya verilmişti.²⁵ Suriye ve Hicaz'ı terk etmek zorunda kalan Mehmed Ali Paşa yönünü Sudan'a çevirince sömürge kavgasına tutuşan büyük güçlerin tepkisiyle karşılaştı.²⁶ Babü'l Mendeb Boğazı, Aden Körfezi'nden Kızıldeniz yönüne yapılacak olan bütün geçişleri kontrol altına alacak bir noktayı teşkil etmekteydi. Boğazın bir yanında Yemen, öbür yanında ise Afrika'nın Habeşistan bölgesi yer alıyordu.²⁷ Bu

²⁰ Uğur, *a.g.e.*, s. 2.

²¹ Durmuş Akalın, *XIX. Yüzyılda Doğu Afrika'da Osmanlılar ve İtalyanlar*, Kesit Yayınları, İstanbul, 2015, s. 21.

²² Akalın, *a.g.e.*, 2015b, s. 20.

²³ Durmuş Akalın, "XIX. Yüzyılda Kızıldeniz'de Avrupalı Güçler ve Osmanlı Devleti", *Osmanlı'da Siyaset ve Diplomasi*, Mahya Yayıncılık, İstanbul, 2016, s. 125.

²⁴ Raimondo Luraghi, *Sömürgecilik Tarihi*, Çev. Halim İnal, E Yayınları, İstanbul, 2000, s. 242.

²⁵ Akalın, *a.g.e.*, 2015b, s. 23.

²⁶ Durmuş Akalın, "Yemen'de Şeyh Said Adlı Arazi Çevresinde Osmanlı-Fransız Rekabeti (1868-1912)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXX/1, 2015, s. 4.

²⁷ İhsan Süreyya Sırma, *a.g.e.*, s. 57.

nedenle Mehmed Ali Paşa bu bölgenin önemini çok önceden görmüştü. Ancak tüm gayretlerine rağmen Sudan'ın güneyine inmeyi başaramadı.

Afrika, 19. yüzyılda Avrupa büyük devletlerinin etkisiyle müthiş bir değişim ve dönüşüm geçirdi.²⁸ Süveyş Kanalı açılmadan önce de Mısır ve Ortadoğu bölgesi, çok canlı bir ticaret sahasının tam ortasında bulunuyordu. Bu canlılık çok eski zamanlara kadar uzanıyordu. Kanal açılmadan önce denizyolu ile okyanuslara kayan bu ticaret ağı, bir süre sonra kanalla birlikte yeniden Akdeniz sahasına bir canlılık getirmeye başladı.²⁹ 1869'da Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla Doğu Afrika'daki Avrupa ilgisi hızla arttı. 1877'de Belçika Kralı Leopold, Kongo mıntıkasında oldukça etkin bir pozisyondaydı. 1876'dan itibaren Fransa sahildeki ilgisini arttırıyordu.³⁰ Süveyş Kanalı'nın açılması siyasi şartları değiştirdi. Kanalin açılmasıyla İngilizler Kızıldeniz ve Aden Körfezi'nin rakip bir devlet eline geçmesini istemediler. Bu bakımdan diplomatik bir karmaşaya yol açmamak için Mısır'ın bu bölgelere yayılıp yerleşmesine müsamaha edildi. Bu suretle söz konusu yerler, ilerde ele geçirmek için bir sıçrama tahtası olarak kullanıldı.³¹

Süveyş Kanalı açıldıktan sonra, bölgedeki siyasi şartlar değişti. Osmanlı Devleti'nin Doğu Afrika'da güç sahibi olmasını istemeyen İngiltere, buna karşılık Mısır'ı desteklemiş ve onun bölgede güçlenmesini sağlamıştır. Mısır, İngiltere ile 1877 yılında bir anlaşma yapmışsa da Osmanlı Devleti bu anlaşmayı tanımamıştır.³² Tam da bu dönemde İngiltere için Fransa bir tehdit unsuru olarak görülmüştür. Akdeniz-Uzakdoğu yolunda Süveyş Kanalı'nın yapımını üstlenen Fransa, doğal olarak İngiltere'nin çıkarlarını baltalayacaktır.³³ 19. yüzyılın ikinci yarısında Kızıldeniz'de İngilizler kadar dikkat çeken bir diğer Avrupalı güç de İtalyanlar olacaktır. Her ne kadar Fransa, İngiltere'yle beraber yüzyılın başından beri etkin bir konumda bulunsa da İtalya, bölgede söz sahibi olmak için bir dizi hamleye girişecektir. Bunların en başında geleniyse Kızıldeniz'in Afrika limanlarını kendi tasarrufuna almaktır.³⁴ Bu amacına da 1885'te Musavva'yı işgal ederek ulaşmıştır.

²⁸ Durmuş Akalın, *Süveyş Kanalı Açılışı ve Osmanlı Devleti'ne Etkisi*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2015, s. 281.

²⁹ Akalın, *a.g.e.*, 2015d, s. 286.

³⁰ Richard D. Wolff, "British Imperialism and the East African Slave Trade", *Science&Society*, Vol. 36, No. 4, 1972, p. 447.

³¹ Orhonlu, *a.g.e.*, s. 149.

³² Uğur, *a.g.e.*, s. 29.

³³ Kızıltoprak, *a.g.e.*, s. 15.

³⁴ Durmuş Akalın, "Aden'in İşgali ve İşgalden Sonra Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz'de Aldığı Tedbirler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIX/2, 2014, s. 375.

Avrupa'yı 1880'lerden veya 1890'lardan itibaren sömürgeciliğe iten faktör tamamen ekonomiktir. 1870'lerden sonra Avrupa endüstrisinin gelişmesi, ortaya bir takım önemli problemler çıkarmıştır. Endüstri geliştikçe, üretim artmıştır. Üretim arttıkça da endüstri ülkelerinin kendi nüfusları bu üretimi tüketemez olmuşlardır. Bir üretim fazlası ortaya çıkmıştır. Bu üretim fazlasını dağıtacak alanlar, yeni pazarlar sorunu ortaya çıkmıştır.³⁵ Haliyle bu tabloda Afrika kıtası ve giderek rekabetin arttığı Doğu Afrika önemli bir nüfuz alanı olarak görülmüştür.

1. Doğu Afrika'nın Önem Kazanması ve İngiltere'nin Bölgeye Olan İlgisi

East India Company 1616'dan 1858'e kadar Hindistan üzerinde önemli bir güce, bölge ticareti üzerinde hatırı sayılır bir konuma erişti.³⁶ Çok geçmeden İngilizler bir takım anlaşmazlıkları gerekçe göstererek Kaptan Haines komutasındaki güçlerle Sultan Muhsin idaresinde olan Aden'i 1839'da işgal ettiler.³⁷ Ele geçirdikten sonra da Kızıldeniz'de ve Hint yolu üzerinde önemli bir merkez olan Aden'e oldukça önem atfettiler. Bu olay bundan sonra İngilizlerin Kızıldeniz'e daha fazla sokulmasını sağlayacaktı. 19. yüzyılın başında İngiltere'nin Afrika sahillerinde ilgi duyduğu birkaç dikkat çekici şehir vardı. Bunlardan biri Zeyla diğeri de Berbera'ydı. Buralar Harar'dan gelen kervan ticareti için oldukça önemliydi ve bu ticaret adı geçen şehirler üzerinden dünyaya açılıyordu.

İngiltere bölgeye yavaş yavaş yerleşirken bir yandan da Avrupalı kâşifler Doğu Afrika'yı gezmeye başladılar. John Speke ve Grant, Zengibar'dan Buganda Krallığı'na doğru geziye çıktılar. 1875'te Stanley, Buganda'daydı.³⁸ John Speke, 1862'de yaptığı seyahat ile Uganda'yı ziyaret eden ilk Avrupalı seyyah oldu.³⁹ Charles Chaillé-Long, Nil'in kaynağını bulmak için Doğu Afrika'ya gelen Amerikalı seyyahlardan biriydi. O Victoria Nyanza Gölü'nün kuzeyine ulaşan ilk Avrupalılardandı. Dönüşünde Beyaz Nil'in yatağı ile ilgili tespitler yaptı ancak seyahatlerinde birçok zorluklarla karşılaştı.⁴⁰ Afrika gezginlerinin en fazla ilgisini ve dikkatini çeken sorun, tarihin en eski çağlarından beri bilinen ve Avrupalılara çok gizemli görünen Nil Nehri'nin kaynağını bulmaktı. 1858 yılında, John

³⁵ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 417.

³⁶ Akalın, *a.g.m.*, 2015a, s. 56.

³⁷ Akalın, *a.g.m.*, 2014a, s. 368.

³⁸ Patrick T. English, "Archives of Uganda", *The American Archivist*, Vol. 18, No. 3, 1955, p. 225.

³⁹ R. W. Beachey, "The Arms Trade in East Africa in the Late Nineteenth Century", *The Journal of African History*, Vol. 3, No. 3, 1962, p. 451

⁴⁰ Edwin Swift Balch, "American Explorers of Africa", *Geographical Review*, Vol. 5, No. 4, 1918, p. 276.

Speke, Nil Nehri'ni güneye doğru izleyerek Viktoria Gölü'nü (Victoria Nyanza, bugünkü Uganda'da) bulmuş ve bunun Nil Nehri'nin kaynağı olduğunu ileri sürmüştü. 1864 yılında da Samuel Baker adlı başka bir İngiliz, yine Nil Nehri'nin kaynağı olarak Albert Gölü'nü (Albert Nyanza, bugünkü Uganda'nın kuzeybatısında) buldu. Fakat Afrika'nın kalbine ilk giren David Livingstone adlı İskoçyalı bir misyoner oldu. Kendisi gezilerine 1842 yılında başlamıştır. 1873'te bu gezilerinden birinde hayatını kaybetmiştir.⁴¹

Afrika'nın her yanını yerliler başından beri zaten biliyorlardı. Ancak Avrupalıların keşifleri bir ilk gibi kabul edildi. İlk etapta Victoria Çağlayanı'nı David Livingstone (1813-1873) bulmuş ve bu suya şimdiki adını o vermiştir. Nil Nehri'nin en büyük kaynağı ve Afrika'nın da en büyük gölü olan bu kocaman su birikintisine Britanya Kraliçesinden ötürü Viktoria Gölü adını vermiştir. Ama yerliler tarafından bilinen bu çağlayanın adı Mosi-oa-Tunya'ydı. Yani gök gürültüsü gibi ses çıkaran dumandı. Livingstone'un keşiflerinden dolayı göle en yakın kente de bu gezgin din adamının adı verilmiştir. Livingstone bir misyonerdi ve Afrika'yı Hristiyanlığa ve sömürgeciliğe açmak için buralara gelmişti. Mozambik'e ve Malavi'ye kadar gitti. Nil'in nereden çıktığını arıyordu ne var ki kaynağı bulamadı. Aynı şekilde Albert Gölü de benzer bir hikâyeye sahipti. Onun adını da bu gölü ilk gören Samuel Baker, Kraliçe Victoria'nın eşi Prens Albert'ten dolayı vermiştir. Benzer şekilde başka bir Britanya kralının adını taşıyan Edward Gölü de vardır.⁴²

Afrika'da keşifler yapan Livingstone, Richard Burton ve Samuel Baker gibi isimler resmi anlamda destek almışlar ve yaptıkları gezilerle oldukça meşhur olmuşlardı.⁴³ En bilinenlerden biri olan Livingstone kısa sürede Avrupalıların ayak basmadığı bölgelere uzandı ve buralarda başta Mekaloloların hükümdarı olan Sebitwane olmak üzere önde gelen isimlerle dostluklar kurdu. Zeka, dürüstlük, içtenlik gibi ender rastlanan yeteneklerin sahibi olan Sebitwane, Livingstone'a rehberler, hamallar ve her türlü yardımı yaptı.⁴⁴ Livingstone, hayatının son birkaç yılında gezilerini, kendisini Afrika'nın bilinmeyen topraklarında bulmuş olan Henry Morton Stanley ile yapmıştır. Livingstone'un ölümünden sonra Stanley, 1874-1877 yılları arasında yaptığı gezilerle, Nil'in diğer bazı kaynaklarını ve Kongo Nehri'nin birçok kollarını keşfetmiştir.⁴⁵ Stanley, Doğu Afrika'da kaybolmasından ve kendisinden haber alınmamasından sonra Livingstone'u bulmak için dikkat

⁴¹ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 418-419.

⁴² Ataöv Türkkaya, *Emperyalizmin Afrika Sömürüsü*, İleri Yayınları, İstanbul, 2010, s. 18-19.

⁴³ Felix Driver, "Henry Morton Stanley and His Critics: Geography, Exploration and Empire", *Past&Present*, No. 133, 1991, p. 135.

⁴⁴ Luraghi, *a.g.e.*, s. 220-221.

⁴⁵ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 419.

çekici bir gezi yaptı.⁴⁶ Stanley, Livingstone'u Tanganyika Gölü'nün yakınındaki Ujij'de 1871'de bulmuş ve Avrupa'ya dönmüştür. Stanley'in Afrika gezilerinden üçü dikkat çekicidir. Bunlardan birisi 1872'de tamamlanan Livingstone'u bulma teşebbüsü, bir diğeri 1876'da Afrika'da artan şiddetle ilgili olanı ve üçüncüsü de 1890-91'de Emin Paşa'yı kurtarmak üzere yapılan gezilerdir.⁴⁷ Doğu Afrika'yı ziyaret eden Burton, Livingstone ve Cameron gibi isimler aynı zamanda bölgede çok sayıda tüfek satışı da gerçekleştirdiler.⁴⁸ Geziler maddi kazançlar da sağlamaya başlayınca 1884-1890 arasında Avrupalı devletlerin Doğu Afrika üzerine olan ilgileri de artmaya başladı.⁴⁹

Berlin Genel Senedi'nin almış olduğu fiili işgal kararı, İngiltere'nin Afrika'daki faaliyetlerini hızlandırmasına sebep oldu. İlk önce, güney Afrika'daki topraklarını kuzeye ve Afrika'nın ortalarına doğru genişletmeye başladı. 1884 yılında Bechuanaland (bugünkü Botswana) ilhak edilmişti. Bundan sonra, 1888 ve 1889 tarihlerinde Cecil Rhodes tarafından kurulan British South Africa Company, bütün Rodezya'yı (bugünkü Zambia) İngiltere'nin himayesi altına aldı. 1891'de Nysaland (bugünkü Malavi) da İngiliz himayesi altına sokuldu. British East Africa Company 1890'da Kenya'yı da İngiltere'nin kontrolü altına almıştı. Daha kuzeyde Nil'in kaynakları üzerinde bulunan Uganda ise, ilk önce Speke ve Stanley tarafından öğrenilmişti ardından 1894'te Uganda da İngiliz himayesine girdi. Uganda'nın İngiltere eline geçmesiyle, Mısır ve Uganda arasında Sudan bir boşluk olarak kalıyordu. İngiltere Mısır'ı işgal ettikten sonra Mehdi hareketi dolayısıyla Sudan'ı da ele geçirmek istemiş, fakat 1885'te yaptığı bu teşebbüs İngiltere için ağır bir hezimetle sonuçlanmıştı.⁵⁰ İngiltere için buradaki kargaşanın sonlandırılması gerekiyordu. Bu isyan 1881'de Mısır'ın karışması ile 1884'te başlayan Berlin Konferansı arasındaki zaman zarfı içinde Sudan'da iyice yayılmıştı.⁵¹

Doğu Afrika için önemli bir isim olan Samuel Baker 1869'da Mısır'ın Sudan genel valisiydi. Ardından gelen Albay Gordon da İngiltere'nin Mısır'daki politikasının yansımalarından biri olarak görüldü ve bunlar ileride İngiliz işgalinin belirtileri olarak kabul edildi. Aynı dönemde Hidiv İsmail Paşa Amerikalı askeri uzmanlardan yardım almaktaydı. Bu durum İngiltere tarafından tepkiyle karşılandı. Zaten Hidiv de içine düştüğü zorluklardan

⁴⁶ Balch, a.g.m., p. 279.

⁴⁷ Driver, a.g.m., p. 134-136.

⁴⁸ Beachey, a.g.m., p. 451.

⁴⁹ A. J. Hanna, "The Role of the London Missionary Society in the Opening up of East Central Africa", *Transactions of the Royal Historical Society*, Vol. 5, 1955, p. 42.

⁵⁰ Armaoğlu, a.g.e., s. 421.

⁵¹ Şeker, a.g.e., s. 69.

dolayı 1879'da görevi bırakmaya zorlandı.⁵² Nisan 1875'te İngiliz yayılması Uganda'nın başkentine vardı haliyle bu durum Mısır ile İngilizleri karşı karşıya getirdi. Her iki tarafta harekete geçti ve Gordon'a bağlı kuvvetler İngilizlerden 9 ay önce bölgeye vardılar. Ardından Gondokoro'ya döndüler. Gordon'un kuvvetleri ve Mutesa arasında bir anlaşma yapıldı ve buna göre Uganda ve Nil havzası Mısır kontrolü altına girdi.⁵³ İngiltere, İsmail Paşa'nın Uganda ve Nil havzasını kontrolü altına almasından son derece rahatsız oldu. Dr. Scnitzer (Emin Bey Hâkim), Gordon Paşa'nın emekliliğinden sonra Ekvator bölgesinin Mısır genel valisi olarak görevlendirildi.⁵⁴

İngiltere'nin Uganda'ya yerleşmesi Mısır'ın güvenliği ve savunması açısından son derece önemli görülüyordu. Bu durum İngilizlerin Doğu Afrika'daki yerleşimine de etki etti.⁵⁵ Bu nedenle Uganda'da ilk varlık gösterenler Katolik ve Protestan misyonerler oldu. Bunların faaliyetleri 1870'lere kadar devam etti.⁵⁶ 1 Şubat 1876'da London Missionary Society, Tanganyika Gölü sahillerinde bir misyon kurmaya karar verdi.⁵⁷ Alfred Tucker, İngiliz Doğu Afrika Kumpanyası tesis edilmeden önce Uganda'daydı. Daha sonra etkinliği arttı ve 1911'e kadar orada piskopos olarak kaldı.⁵⁸ İngiliz koloniciliği Uganda'ya 1890'larda geldi. İngilizler burada politize olmuş bir dini yapıyla karşılaştılar. En büyük bölünme French White Father misyonuna bağlı Katolikler ile Church Missionary Society arasındaki Anglikanlar arasındaydı.⁵⁹

John Kirk, İngiliz misyoner gruplarına Doğu Afrika'da en fazla yardım edenlerden biriydi.⁶⁰ Doğu Afrika'daki İngiliz varlığı 1870'lerde ve 1880'lerde Zengibar'daki İngiliz Consul-General ve Politik Temsilci Sir John Kirk tarafından teşvik edildi. Onun Seyyid Bargaş üzerinde etkin bir nüfuzu vardı. Bu dönemde İngiliz misyonerleri ve kâşifleri Doğu Afrika sahillerinin gerisinde oldukça etkindiler. 1877-1878'de Glasgow gemisinin

⁵² Charles Chaillé Long, "England in Egypt and the Soudan, *The North American Review*, Vol. 168, No. 510, 1899, p. 572.

⁵³ Long, a.g.m., p. 572-573.

⁵⁴ Long, a.g.m., p. 573-575.

⁵⁵ Phares M. Mutibwa, "White Settlers in Uganda: The Era of Hopes and Disillusionment 1905-1923", *Transafrican Journal of History*, Vol. 5, No. 2, 1976, p. 113.

⁵⁶ Michael Twaddle, "The Bakungu Chiefs of Buganda under British Colonial Rule 1900-1930", *The Journal of African History*, Vol. 10, No. 2, 1969, p. 309.

⁵⁷ Hanna, a.g.m., p. 41.

⁵⁸ Tudor Griffiths, "Bishop Alfred Tucker and the Establishment of a British Protectorate in Uganda 1890-1894", *Journal of Religion in Africa*, Vol. 31, Fasc. 1, 2001, p. 92.

⁵⁹ Ali A. Mazrui, "Religious Strangers in Uganda: From Emin Pasha to Amin Dada", *African Affairs*, Vol. 76, No. 302, 1977, p. 24.

⁶⁰ Hanna, a.g.m., p. 42.

sahibi William Mackinnon, Seyyid Bargaş'tan Zengibar'ın karşısında yer alan araziyi kiraladı. Ancak İngiliz hükümeti bu anlaşmayı onaylamayı reddetti. Yine bu dönemde Afrika Gölleri Kumpanyası, Zambesi, Nyanza Gölü ve sahillerinde kullanılmak üzere buharlı gemiler inşa etti. 1884'te Harry Johnston, Kilimanjaro Dağı'nın güney tarafında ve Taveta'da ticaret yapma imtiyazını elde etti.⁶¹

İngiltere, Doğu Afrika'da etkin bir duruma geçmeden önce bölgenin sahilleri Zengibar Sultanı Bargaş'ın elindeydi. İngiltere burayı yıllık belli bir miktar ödeme karşılığında Zengibar Sultanı'ndan aldı.⁶² 1877'de Zengibar Sultanı Bargaş aynı zamanda arkadaşı olan William Mackinnon'a Zengibar'a yakın bir araziyi 70 yıllığına kiraladı.⁶³ Mackinnon'un faaliyetleri bir on yıl sonra onun Imperial British East Africa Company'yi kurmasını sağladı.⁶⁴ 24 Mayıs 1887'de British East African Association, Zengibar Sultanı Seyyid Bargaş bin Said ile bölge üzerine 50 yıllık bir anlaşma yaptı. Bu sayede İngiliz şirketin bölgedeki varlığı perçinleşti. Kumpanya adına bu anlaşmada görüşmelerin başında bulunan kişi William Mackinnon'du.⁶⁵ 24 Mayıs 1887'de Zengibar Sultanı, British East Africa Company'e Uмба Nehri ile Kipini Limanı'nın güneyindeki Ozi'nin ağzı, Kismayu ile kuzeyde 60 mile kadar olan noktalar arasında kalan toprakları belli bir kira karşılığı verdi.⁶⁶ Anlaşmadan bir yıl sonra da Seyyid Bargaş'ın yerine geçen Seyyid Halife benzer şekilde Uмба Nehri'nin güneyini Almanya'ya verdi.⁶⁷ Juba Nehri İtalyan Somalisi ile İngilizler arasında sınırı oluşturdu.⁶⁸

Imperial British East Africa Company, bölgede ilk idare tesis eden İngiliz kuruluşuydu.⁶⁹ Şirket, 3 Eylül 1888'de kurumsal olarak ortaya çıktı.⁷⁰ 1 Temmuz 1890'da İngiltere ve Almanya arasında bir anlaşma imzalandı. Buna göre Tana'nın kuzeyindeki alan tespit edildi. Bu sırada Emin Paşa

⁶¹ W. O. Henderson, "British Economic Activity in the German Colonies 1884-1914", *The Economic History Review*, Vol. 15, No. ½, 1945, p. 58.

⁶² E. H. Sadler, "Notes on the Geography of British East Africa", *Journal of the Royal African Society*, Vol. 11, No. 42, 1912, p. 173.

⁶³ E. H. M. Leggett, "The Economic Development of British East Africa and Uganda", *Journal of the Royal Society of Arts*, Vol. 63, No. 3246, 1915, p. 210.

⁶⁴ Wolf, a.g.m., pp. 458.

⁶⁵ TS 18/260.

⁶⁶ John S. Galbraith, "Italy, the British East Africa Company, and the Benadir Coast 1888-1893", *The Journal of Modern History*, Vol. 42, No. 4, 1970, p. 550.

⁶⁷ H.R.T., "The Opening up of British East Africa", *Journal of the Royal African Society*, Vol. 4, No. 13, 1904, p. 44.

⁶⁸ Sadler, a.g.m., p. 178.

⁶⁹ Şeker, a.g.e., s. 56.

⁷⁰ Galbraith, a.g.m., p. 550.

aniden Uganda'ya vardı. Almanya ile görüşmelere başladı. Ancak Almanya ile İngiltere arasındaki anlaşma uyarınca Imperial British East Africa Company, Uganda'nın idaresini aynı yıl üzerine aldı. 1 Nisan 1893'te anlaşma uyarınca kumpanya yönetimi İngiliz hükümetine devredildi. Kısa süre sonra da bir komiser atandı. Unyoro, Bugosa, Nandi ve Kavirondo 1894 ve 1895'te ele geçirildi. Bir süre sonra da Foreign Office doğrudan idareyi eline aldı ve Arthur Hardinge bölgeye atandı. Kendisi aynı zamanda komiser ve konsül general rütbesindeydi.⁷¹ Doğu Afrika'daki bölgelerin paylaşımı 31 Ekim 1886 tarihli İngiliz-Alman Antlaşması ile oldu. Daha sonra 1887, 1888 ve 1890'da Imperial British East Africa adına bazı ihسانlar verildi. Şirketin bölgedeki pozisyonu netleşti.⁷²

1887'de bölgede etkin ve sözü geçen isimlerden biri olan Şeyh Mübarek bin Raşid bin Salim bin Hamid, Zengibar Sultan'ın bayrağını kaldırarak kendisinin ve ülkesinin British East African Association koruması altına girdiğini bildirmiştir. Bu haberi 9 Haziran 1887'de bölgedeki İngiliz temsilci Mackenzie Londra'ya iletmiştir.⁷³ 15 Haziran 1887'de Waduruma kabilesi şefleri ile bir anlaşma yapılmıştır.⁷⁴ Aynı yıl Waduruma şefleri ile bir anlaşma daha yapılmıştır.⁷⁵ 20 Haziran 1887'de British East Africa Association ile Wateita kabilesi şefleri ile bir anlaşma yapılmış ve bölge üzerindeki İngiliz etkisi daha da artmıştır.⁷⁶ Yine 20 Haziran 1887'de Wakamba kabilesi şefleri ile benzer bir anlaşma yapılmıştır.⁷⁷ 21 Haziran 1887'de Wagareama kabilesi şefleri ile bir anlaşma yapılmıştır.⁷⁸ 31 Ekim 1887'de British East Africa Association ile bölgenin önde gelen kabilelerinden Wateveta ile bir anlaşma yapılmıştır.⁷⁹ Bu şekilde bölgedeki önde gelen kabileler şirketle işbirliği yapmaya ve onun koruması altına girmeye başlamışlardır.

1888'de Doğu Afrika, 1886 tarihli anlaşmaya göre Alman Doğu Afrika Kumpanyası ve İngiliz Doğu Afrika Kumpanyası olarak ikiye bölündü.⁸⁰ Merka, Brava, Kismayu ve Mogadişu limanlarına sahip bulunan Zengibar Sultanlığı bu dönemde sahilde önemli bir yeri işgal ediyordu. Zengibar sultanı Seyyid Halife bin Said 1889'da Hint Okyanusu'nun Habeşistan

⁷¹ H.R.T., a.g.m., pp. 45.

⁷² Arthur H. Hardinge, "Legislative Methods in the Zanzibar and East Africa Protectorates", *Journal of the Society of Comparative Legislation*, Vol. 1, No. 1, 1899, p. 2.

⁷³ FO 2/140.

⁷⁴ FO 2/140.

⁷⁵ FO 2/140.

⁷⁶ FO 2/140.

⁷⁷ FO 2/140.

⁷⁸ FO 2/140.

⁷⁹ FO 2/140.

⁸⁰ Beachey, a.g.m., p. 455.

sahillerinde Benadir denen sahilin bir kısmı üzerindeki belirli limanları İngiliz Doğu Afrika Şirketi'ne verdi. Aynı zamanda İngiltere, Juba Nehri'nden Umba Nehri ağzına kadar Benadir'in güneyindeki limanların ve büyük bir arazi parçasının İtalya'nın eline geçmesini destekledi.⁸¹

1885'te Seyyid Bargaş kendi bölgesinde köle ticaretinin yasaklanmasına dair bir karar aldı. Yine 1889'da Seyyid Halife bin Said, İngiltere ve Almanya ile köle ticaretinin yasaklanmasına dair bir karara vardı. Bir yıl sonra ise Seyyid Ali bin Said uygulamayı devam ettirdi.⁸² Doğu Afrika'daki ticaretin merkezi Zengibar'dı. Burası 1890'da İngiliz Protectorate altına girdi.⁸³ Bu sıralarda Emin Paşa'nın Albert Gölü'nün kuzeyinde bir etkinliği vardı. Daha sonra onun yönetim alanı yavaş yavaş İngiliz etkisi altına girdi. Bu sırada Lugard, Buganda içerisine doğru bir harekete girişti. Burada söz sahibi olan Kabaka Mwanga ile İngiliz koruma alanının genişlemesine dair bir anlaşma yaptı.⁸⁴ Buganda, Doğu Afrika göller çevresinde 19. yüzyılda en güçlü ve merkezi noktada olan yerdi. Mutesa, burada 1856-1884 arasında ölene kadar bağımsızlığını korumuş bir kral (kabaka) olarak kaldı.⁸⁵ Mutesa'nın hüküm sürdüğü alan 1890'lardan itibaren İngiliz kontrolü altına girdi.⁸⁶

1889'da Stanley, Emin Paşa için Afrika'ya geldi. Emin Paşa bu dönemde oldukça sıkışık bir vaziyette kalmış, Mısır bölgeden çekilmeye başlamıştı. O, Emin Paşa'yı Albert Gölü'nün batı sahilindeki şimdiki Kongo'da kalan Mahagi'de buldu. Emin Paşa'nın kuvvetleri ve dervişler arasında çatışmalar oldu. Bunun sonucu olarak Dufile yandı. Selim Bey arkada kalan kuvvetleri Vadelay'da topladı.⁸⁷ Haziran 1891'de Kaptan Lugard ve Uganda'daki British East Africa Company yetkilileri Selim Bey'in hâkim olduğu Kavalli'ye geldiler. Selim Bey emrindeki adamlar Uganda'da hizmete alındı. Bu dönemde Kaptan Lugard ve Williams 130'dan fazla Sudanlı ve Mısırlıyı 1890 ve 1891'de hizmete aldı.⁸⁸ Lugard 1890'da

⁸¹ Orhonlu, *a.g.e.*, s. 161.

⁸² Basil S. Cave, "The end of Slavery in Zanzibar and British East Africa", *Journal of the Royal African Society*, Vol. 9, No. 33, 1909, p. 23-24.

⁸³ Henderson, *a.g.m.*, p. 58-59.

⁸⁴ Anthony Low, "The British and the Baganda", *International Affairs*, Vol. 32, No. 3, 1956, p. 309.

⁸⁵ Richard Reid, "Images of an African Ruler: Kabaka Mutesa of Buganda 1857-1884", *History in Africa*, Vol. 26, 1999, p. 270.

⁸⁶ Reid, *a.g.m.*, p. 271.

⁸⁷ J. A. Meldon, "Notes on the Sudanese in Uganda", *Journal of the Royal African Society*, Vol. 7, No. 26, 1908, p. 123.

⁸⁸ Meldon, *a.g.m.*, p. 123.

Imperial British East Africa Company'nin baş temsilcisi olarak geldi.⁸⁹ İngilizler Uganda'da tam olarak yerleşmeden önce kendilerine karşı bir direniş oldu. Ancak Imperial British East Africa Company'nin desteği ile Nisan 1890'da Buganda ele geçirildi. Kaptan Lugard böylece Uganda'da İngiliz nüfuzunu kurdu. Ancak 1891'de bu defa Müslümanlar direniş gösterdi.⁹⁰

Sahille iç kesimler arasında ciddi ulaşım problemleri vardı. Bu nedenle 1892-1893'te Mombasa ve Viktoria Nyanza arasında demiryolu projesi hazırlandı. İlk çalışmalar 1895'te başladı ve birçok zorluklara rağmen sahille göl arasında haftalık seferler 1900'de başladı.⁹¹ Bu hat 1900'de Viktoria Nyanza'ya kadar uzandı.⁹² Uganda demiryolu Kenya'yı İngiliz Doğu Afrika Kumpanyası'nın ticaretine açtı.⁹³ Kauçuk üretimi ve bununla ilgili şirketler İngiliz Doğu Afrika'sında önemli bir kalemi oluşturdu.⁹⁴ 1880'lerden itibaren uluslararası ticarete rekabet arttı. Bu durum İngiliz Doğu Afrika Kumpanyası'nı teşkil eden grubu da oldukça zor durumda bıraktı.⁹⁵ Buna rağmen İngiliz Doğu Afrika Kumpanyası bölgenin ticarete açılmasında önemli bir rol üstlendi. Bu noktada İngiliz gemileri bölgede hatırı sayılır bir rol oynadı. Ancak şirket bir süre sonra iflas etmekten kurtulamadı.⁹⁶

Uganda Protekterası İngiliz hükümetinin 18 Haziran 1894 tarihli deklarasyonu ile İngiliz Dışışleri Ofisi altına girdi. Burası Buganda krallığı sınırlarını kapsıyordu. Hemen hemen Viktoria Gölü'nün doğusunda kalıyordu. Buranın idaresi 1 Nisan 1905'te Colonial Office idaresi altına girdi.⁹⁷ İngiliz Doğu Afrika'sı resmi olarak 1895'te ortaya çıktı. Burası kuzeyde Abissina ve Somali, batıda Uganda, güneyde Alman Doğu Afrika'sı ve doğuda Hint Okyanusu'nun doğu sahilleri ile sınırlı bir alandı. Daha önceleri bölgede varlık gösteren ise İngiliz Doğu Afrika Kumpanyası'ydı.⁹⁸ İngiliz Doğu Afrika Kumpanyası, İngiltere'nin Kenya ve Uganda'da

⁸⁹ Griffiths, a.g.m., p. 98.

⁹⁰ Michael Twaddle, "The Muslim Revolution in Buganda", *African Affairs*, Vol. 71, No. 282, 1972, p. 69.

⁹¹ H.R.T., a.g.m., pp. 45.

⁹² Sadler, a.g.m., p. 173.

⁹³ Henderson, a.g.m., p. 59.

⁹⁴ J. Forbes Munro, "British Rubber Companies in East Africa before the First World War", *The Journal of African History*, Vol. 24, No. 3, 1983, p. 375-376.

⁹⁵ J. Forbes Munro, "Shipping Subsidies and Railway Guarantees: William Mackinnon, Eastern Africa and the Indian Ocean 1860-1893", *The Journal of African History*, Vol. 28, No. 2, 1987, p. 230.

⁹⁶ Munro, a.g.m., p. 211.

⁹⁷ English, a.g.m., p. 225.

⁹⁸ E. H. Sadler, a.g.m., p. 173.

üstlendiği rolde önemli bir yer tutmuştu.⁹⁹ Şirket, 1890'dan 1895'lere kadar Uganda'nın yönetiminden sorumluydu.¹⁰⁰ 1890 ve 1910 arasında Doğu Afrika Protekterası (Kenya) ve Uganda Protekterası İngiltere'nin Hint Okyanusu'nda öncü yerleşme alanları oldular.¹⁰¹ Uganda'da milliyetçi hareketlerin ortaya çıkmasında İngiliz Doğu Afrika Kumpanyası'nın varlığı ve onun uygulamaları etkili oldu.¹⁰² 1950'lere doğru Uganda'da çok güçlü milli hareketler ortaya çıktı. Bunun sebebi İngiliz Doğu Afrika Kumpanyalarının geçmişteki uygulamalarından kaynaklanan sorunlardı.¹⁰³

2.Mısır'ın Afrika'da Yayılması ve Geri Çekilişi

İsmail Paşa 1863'te Mısır'a vali olmuştu.¹⁰⁴ Kendisi yeni ekonomik kaynaklar bulmak amacıyla Kızıldeniz sahillerini denetimi altına almaya çalıştı. Mısır ordusunun başında Habeşistan'a kadar ulaşan askeri seferlere çıktı. Avrupalı devletlerle dostluk ilişkilerini geliştirmek amacıyla köle ticaretini engelleyen İsmail Paşa, Doğu Afrika'da ve Kızıldeniz sahillerinde giriştiği bu hareketle Avrupalı devletleri karşısında buldu.¹⁰⁵ İsmail Paşa, Mısır'ı Orta Afrika'daki göller bölgesine yaymaya gayret etmiştir. Burası bugünkü Uganda'ya tekabül eder.¹⁰⁶ İsmail Paşa, Mayıs 1865'te Kızıldeniz sahillerinden Sevakin ve Musavva'yı bir fermanla Osmanlı padişahı Abdülaziz'den istedi. İsmail Paşa yavaş yavaş Somali'nin kuzeyinde etkisini hissettirdi ve 1866'da beklediği fermanı aldı. Bu sahiller daha sonra Kızıldeniz, Aden Körfezi ve Somali sahillerinden Cape Guardafui'ye kadar olan alandaki askeri faaliyetler için önemli bir üs görevi gördü.¹⁰⁷ İsmail Paşa 1873'te 1841 yılındaki fermanla Mısır valilerine verilen imtiyazları daha da genişleten bir ferman elde etmeyi başardı. İsmail Paşa'nın daha bağımsız hareket etmesine yarayan bu yeni fermanla, veraset sisteminin dışında tutulan Sevakin ve Musavva kaymakamlıkları veraset sistemine dâhil edildi. Böylece İsmail Paşa'nın bir Afrika imparatorluğu kurma hayallerine katkı sağladı.¹⁰⁸ Osmanlı Devleti bölgeyi doğrudan yönetmenin zorluğuna ve yabancı ilgisinin artışına binaen buraların idaresini isteyen İsmail Paşa'ya ilk olarak Sevakin ve Musavva'yı vermiştir. Ardından bu hak Mısır tarafından

⁹⁹ J. Forbes Munro, a.g.m., p. 224.

¹⁰⁰ Beachey, a.g.m., p. 459.

¹⁰¹ Munro, a.g.m., p. 370.

¹⁰² M. S. M. Kiwabuka, "Nationality and Nationalism in Africa: The Uganda Case", *Canadian Journal of African Studies*, Vol. 4, No. 2, 1970, p. 233.

¹⁰³ Robert G. Armstrong, "East Africa", *Phylon (1940-1956)*, Vol. 16, No. 4, 1955, p. 439.

¹⁰⁴ Akalın, a.g.m., 2016, s. 136.

¹⁰⁵ Kızıltoprak, a.g.e., s. 23.

¹⁰⁶ Orhonlu, a.g.e., s. 151.

¹⁰⁷ Akalın, a.g.e., 2015b, s. 114.

¹⁰⁸ Ali Akyıldız-Zekeriya Kurşun, a.g.e., s. 9.

Berbera'yı da içine alacak şekilde Uganda'ya kadar genişletilmek istenmiştir.¹⁰⁹

19. yüzyılda Hudeyde, Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz girişini ve hatta Afrika sahillerindeki Zeyla'ya kadar olan bölgeyi yönettiği bir noktaydı. Afrika sahilleri İsmail Paşa eliyle idare olunurken Kızıldeniz girişi ise Yemen Vilayeti tasarrufundaydı.¹¹⁰ Zeyla iskelesinin ilk defa 1520 yılında Portekizlilerle Kızıldeniz'de yapılan mücadeleler esnasında Osmanlı topraklarına katıldığı ileri sürülmektedir. Osmanlıların Kızıldeniz'de etkili bir güç olması Özdemir Paşa'nın 1547 yılında bölgedeki faaliyetleriyle başladı ve Zeyla 1559 yılında devletin bir parçası haline geldi.¹¹¹ Zeyla'nın Mısır tarafından idare edileceği 19 Temmuz 1875 tarihinde İstanbul'dan Yemen Valiliği'ne bildirildi.¹¹² 6 Şubat 1885 tarihinde Mısır'dan bildirildiğine göre Osmanlı Devleti adına ilk defa 1867 yılında Hidivlik memurlarından Cafer Mazhar Paşa Zeyla'dan daha güneydeki Rasü'l-Hafun'a Osmanlı sancağını dikti.¹¹³ Mısır'ın Doğu Afrika'daki genişlemesi üzerine, İngiltere bir süre tereddüt etti. Ancak 7 Eylül 1877'de İngiltere ile Mısır arasında bir mutabakata varıldı. Buna göre İngiltere, Mısır'ın Cape Guadafui'ye kadar olan nüfuzunu kabul etmiş oldu. Burası tam olarak Darar Nehri'nin döküldüğü ağza kadar varıyordu.¹¹⁴ Ne var ki Mısır uzun süre buralarda tutunamadı. Bir ara Mısır'a terk edilen Kızıldeniz'in Afrika sahilleri Hidiv Mehmed Tevfik Paşa zamanında tekrar Osmanlı Devleti'ne bırakılacak ve Yemen'in var olan stratejik önemi daha da artacaktı. Bir süre önce Afrika sahillerinin Mısır Hidivliğine bırakılması gerçekleşmiş ise de Mısır'ın bölgeden çekilişi ile ortaya çıkan boşluk yine Osmanlı Devleti tarafından doldurulmak istenmiştir. İngiltere, Fransa ve İtalya'nın her geçen gün bölgedeki etkinliklerinin artması bu durumu bir anlamda zorunlu kılmıştır.

Mısır'ın Zeyla, Berbera gibi Somali sahilleri ve Harar'dan çekilmek zorunda kalmasında üç neden etkili oldu. Birincisi Sudan'da Mehdi'nin ayaklanma çıkartması ve 1881'de Sudan'daki Mısır yönetimini sona erdirmesi. İkincisi Etiyopya'nın her geçen gün askeri bir güç olması ve komşularına doğru yayılması, üçüncü olarak da İngiltere'nin Mısır'ın

¹⁰⁹ Durmuş Akalın, "Somali'de Berbera Limanı ve Osmanlı Devleti'nin bölge Üzerindeki İddiaları (1839-1894)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIX/1, 2014, s. 25.

¹¹⁰ Durmuş Akalın, "İngiltere ve Osmanlı Devleti Arasında Perim Adası (1798-1914)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 33, Sayı 56, 2014c, s. 248.

¹¹¹ Kavas, a.g.m., s. 112.

¹¹² Kavas, a.g.m., s. 121.

¹¹³ Kavas, a.g.m., s. 115.

¹¹⁴ Akalın, a.g.m., 2016, s. 134.

yayılmasına gösterdiği tepki ve onları Kismayu'dan çıkmaya zorlaması ile General Gordon'un Uganda'yı Mısır kontrolü altına alma girişimindeki başarısızlık gösterilebilir.¹¹⁵

Afrika'daki zorluklar Avrupa devletlerini işbirliği yapmaya zorlamıştır. Örneğin Doğu Afrika işleri İngiltere'yi Almanya ve İtalya ile 1885-1895 arasında bir araya getirmiştir. Aynı şekilde Mısır'ın işgalinden sonra İngiltere ve Fransa arasında görüşmeler yapılması gerekmiştir. İngiltere, Fransa'ya karşı İtalya ile ortaklık aramış ancak onun Kızıldeniz etrafında yayılmasını da dikkatle takip etmiştir. Bu dönemde Mısır'ın Afrika'ya yönelik ilgisi ortaya çıkmış Salisbury bu noktada Mısır'a karşı çıkmamış hatta desteklemiştir. Bu durum biraz da İtalya'ya karşı gerekli görülümüştür.¹¹⁶ Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılın ortalarından itibaren Afrika kıtasının içlerinde varlık göstermesi Mısır Hidivliği üzerinden olmuştur. 1821-1885 yılları arasında Sudan'da Türkiyya Dönemi olarak adlandırılan zaman diliminde Mısır Hidivliği Afrika içlerine ve güneye doğru ilerleme fırsatını yakalamıştır. İsmail Paşa, 1876 yılında bugün Uganda sınırları içerisinde yer alan bölgeye kadar gitmiş ve Hatt-ı Üstüva eyaletini kurmuştur. Eyaletin valiliğine Samuel Baker ve General Charles Gordon'dan sonra aslen Prusya kökenli bir aileden gelen Emin Paşa (1840-1892) getirilmiştir.¹¹⁷

Osmanlı Devleti, Doğu Afrika'da Mısır vasıtasıyla bir kez daha nüfuzunu göstermişti. Sömürgeciliğin bu kıtayı parçalamaya başladığı dönemde Afrika'da geniş bir yayılma siyaseti güden İsmail Paşa, Hatt-ı Üstüva Vilayeti'ni kurdu. 1878'de Emin Paşa'nın vali tayin edildiği bu vilayet, Doğu Afrika içlerinde Osmanlı Devleti adına geçici de olsa kurulan en ileri noktaydı. Emin Paşa, Vadelay'a kadar ilerlemiş ve buraya hâkim olmuştu. Kendisine sadık bildiği yerlilerden oluşan bir memur heyetini, bu bölgeyi yönetmesi için vazifelendirerek Zengibar'a geçmişti. Vadelay'dan ayrıldıktan sonra bölgedeki memurların hâkimiyeti tesis etmekte zorlanmalarından ve bölgede isyan çıkma ihtimalinin varlığından haberdar oldu. Bunun üzerine siyasi bir hamle olarak Emin Paşa, Almanlara yakınlığı. Çünkü İngilizler kendisinin yapmış olduğu bütün işleri yakından takip ediyordu ve güçleri yettiğinde elindeki araziye işgal arzusunda olduklarından adı gibi emindi. Aslında Almanların Emin Paşa'ya atfettikleri muhabbet bir hayal hükmündeydi. Çünkü Emin Paşa, Almanların asıl gayesinin kendisine bırakılan mühimmatı ele geçirmek olduğunu biliyordu.

¹¹⁵ Akalın, a.g.m., 2014b, s. 15.

¹¹⁶ Galbraith, a.g.m., p. 550.

¹¹⁷ Uğur, a.g.e., s. 30.

Ayrıca ne Alman ne de İngiliz idi. Ancak gelişmeler kendisini zorladığında Bagamoyo beldesine dönemeyeceğinden İngiliz tarafına meyledecek ve Albert Gölü ile Nil kaynağı civarındaki toprakları İngilizlerin ele geçirmesinde kolaylık gösterecekti.¹¹⁸

Sudan'da Mehdi Hareketi patlak verince Emin Paşa'nın Mısır Hidivliği ile irtibatı kesildi. Bu hadiseler sırasında İngiltere ve İngiliz Doğu Afrika Kumpanyası ona yardım etti. Yardımın bir nedeni de paşanın biriktirdiği fildişlerine sahip olmaktı. Şirkete göre paşanın elinde 100.000 sterlin değerinde fildişi vardı. Emin Paşa, İngiliz seyyah Stanley'in de içinde bulunduğu bir ekip tarafından kurtarıldı ve Hatt-ı Üstüva Vilayeti de bu hadiselerden sonra 1889'da son buldu.¹¹⁹ Emin Paşa askerlerini farklı etnik gruplardan oluşturdu. Ancak Sudan'da büyük bir karışıklık çıkınca zor durumda kaldı.¹²⁰ 1881-1885 arasında devam eden Mehdi Hareketi Sudan'da 1820'den beri devam eden yaklaşık 60 yıllık Osmanlı-Mısır hâkimiyetine son verdi.¹²¹ Lugard'ın idaresi sırasında Emin Paşa'nın Sudanlı askerleri Uganda'nın savunması için hizmete alındılar. Aynı zamanda Imperial British East Africa Company tarafından istihdam edildiler. Daha sonra Gerald Portal bunları daha fazla kullanmaya devam etti ve bu askerler 1897'de isyana kalkışana kadar İngiltere'nin Uganda'daki temel dayanaklarından biri oldular.¹²²

İngiliz Dışişleri'nin kontrolünde Kenya ve Uganda'da ekonomik gelişmeler 1894-1905 arasında pek de parlak değildi.¹²³ İngiltere, İngiliz Doğu Afrika Kumpanyası'nın bölgede yaptığı masraflar çok fazla olunca araziye elinde tutamayacağını beyan etmiş ve bu durum arazinin İngiltere tarafından himaye edilmesini gerekli kılmıştır. Yaşanan bu gelişmeleri de Osmanlı Devleti Hariciye Nezareti vasıtasıyla takip etmiş elde edilen bilgiler de peyderpey Sadaret'e sunulmuştur.¹²⁴

3. Osmanlı Devleti'nin Uganda'daki Hadiseleri Takibi

Sudan'daki gelişmeler ve Uganda'ya etki eden hadiseler arasında Mehdi Hareketi en başta gelenlerden biridir. Bu kalkışma içindeki önemli isimlerden biri de Osman Dikna'dır. Gelişmelerin İngiltere'yi zorladığı bu

¹¹⁸ Tandoğan, *a.g.e.*, s. 69.

¹¹⁹ Uğur, *a.g.e.*, s. 30-31.

¹²⁰ Mazrui, *a.g.m.*, p. 22.

¹²¹ Akalın, *a.g.m.*, 2016, s. 142.

¹²² O. W. Furley, "The Sudanese Troops in Uganda", *African Affairs*, Vol. 58, No. 233, 1959, p. 311.

¹²³ Ann Beck, "Colonial Policy and Education in British East Africa 1900-1950", *Journal of British Studies*, Vol 5, No. 2, 1966, p. 116.

¹²⁴ Akalın, *a.g.e.*, 2015b, s. 284.

dönemde Emin Paşa'nın güç durumunda kalması İngiltere'nin bölgeye daha fazla ilgi duymasına sebep olmuştur. Osman Dikna bu sırada İngiltere'yi yıldırma ve bölgedeki etkisini kısıtlamak için Emin Paşa'nın kendileri tarafından ele geçirildiğini beyan etmiştir. Ayrıca Hatt-ı Üstüva'nın tamamen kontrollerinde olduğunu ve ahalisinin Mehdi'ye tabi olduklarını yazmıştır. Ayrıca iyi muamele gördüklerini ve bilginin doğru olduğunu ispat için de ele geçirilen fişeklerden bir düzinesini Sevakin'e gönderdiğini ilave etmiştir. Bu ifadeleriyle Mehdi ve adamları İngiltere'yi kısıtlama gayretindedirler. Zaten Emin Paşa da bir süre sonra Uganda tarafındaki İngiliz kuvvetleri ile işbirliği yapmak durumunda kalmıştır. Mehdi Hareketi Doğu Afrika'ya yerleşen İngilizlerin Mısır ile olan irtibatlarına önemli katkı vermektaydı. Bu nedenle de bir an önce önünün alınması gerekiyordu.¹²⁵

Osmanlı Devleti bölgedeki gelişmeleri yakından takip ediyordu. Bu kapsamda 15 Aralık 1888'de Sevakin'den gelen bilgilere göre Emin Paşa ile ona yardım için giden Stanley'in bölgede mahzur kaldıkları Londra'da duyulmuştur. Osmanlı Devleti'nin Londra sefiri bu konuyla ilgili İngiliz Dışişleri Bakanlığı müsteşarı ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Müsteşar elindeki bilgilerin sadece bölgeden gelen telgraflardan ibaret olduğunu söylemiştir. Bu telgraflarda Emin Paşa'nın idaresindeki eyalet, istilacıların eline geçmiştir. Yine kendisi ile yanında bulunan Mısır askerinin dahi esir edildiği Osman Dikna tarafından Sevakin kumandanına yazılmıştır. Ancak sefir edindiği bilgilerde İngiltere tarafından bu bilgilerin doğru olup olmadığının bilinmediğini ifade etmektedir. Çünkü olayı tahkik edecek elde herhangi bir araç mevcut değildir. Ancak Osman Dikna'nın mektubu İngiltere'de bilindiğinden bu ihtimal kuvvetli bulunmaktadır. Yine Hidiv tarafından Stanley'e verilerek Emin Paşa'ya ulaştırılması istenen mektup da Osman Dikna'nın eline geçmiştir. Bu mektup da Osman Dikna tarafından Sevakin'e gönderilmiştir. Bunun yanında Şinayder marka bazı silah ve mühimmat da Sevakin'e gönderilenler arasındadır. Söz konusu silahlar Stanley'in yanına muhafaza amaçlı verilen silahlardandır. Bu durum Stanley'in büyük ihtimalle esir düştüğünü göstermektedir. Ancak Osmanlı sefiri, söz konusu sıkıntılara rağmen İngiltere'nin bölgeyi tahliye etmek niyetinde olmadığını düşünmektedir. Ayrıca parlamentoda konuyla ilgili görüşmeler yapılacaktır şeklinde Londra'daki havadisleri İstanbul'a aktarmıştır.¹²⁶ Bu yazışmalar göstermektedir ki Osmanlı Devleti'nin Londra sefiri, İngiltere'ye gelen tüm bilgileri öğrenip İstanbul'a bildirmekle epey meşgul olmuştur. Zaten İstanbul'un konuyla ilgili bilgi kaynağı büyük ölçüde Londra Sefareti'dir.

¹²⁵ Y.EE. 127/5.

¹²⁶ Y.A.HUS. 220/61.

Emin Paşa'nın durumu Osmanlı Devleti tarafından özellikle takip edilmiştir. 18 Aralık 1888 tarihli bir yazışmaya göre İngiliz parlamentosunda görüşmeler yapılmışsa da Sevakın'deki kuşatmayı kaldırmak için bölgeye İngiliz askeri gönderilmesine itirazlar olmuştur. Ancak hükümet çoğunluğu sağladığından hareketinde serbest kalmıştır. Bu hareket Sevakın'ı muhafaza ederek iç taraflara doğru ilerlemek şeklindedir. Bu konularla ilgili olarak da Mısır hükümeti ile yakın işbirliği esas alınmıştır. Yine Afrika'da Hatt-ı Üstüva'ya yakın bulunan Emin Paşa ile Stanley'in esir edildiklerine dair haberler İngiltere'ye ulaşmıştır. Yine bu mektup Türkçeye çevrilerek İstanbul'a gönderilmiştir.¹²⁷ Bölgeden elde edilen bilgileri Osmanlı Hariciye Nazırı 26 Aralık 1888'de Sadaret'e iletmiştir. Yine Londra Sefirinin 15 Aralık 1888 tarihli açıklamaları bu bilgilendirmeye dâhil edilmiştir.¹²⁸ Sadrazam Kamil Paşa da 29 Aralık 1888'de kendisine ulaşan bilgileri saraya iletmiştir. Gelen bilgiler Emin Paşa ile Stanley'in bölgedeki ahali tarafından esir edildikleri üzerinedir.¹²⁹

Bölge ile ilgili gelişmeler sürekli takip edilmiştir. Bu kapsamda 13 Ocak 1889 tarihli Observer Gazetesi'nde yer alan Uganda'yla ilgili bilgiler dikkat çekici olduğundan bunlar İstanbul'a ulaştırılmıştır. Gazetenin yazısında, "Her ne kadar Mehdi'nin hareketiyle Uganda'daki kıyam arasında bir alaka aramak uygun değilse de her iki olayın da bir müşterek yönü olduğu yani ikisinin de Batı'nın istilasına karşı Doğu'nun bir protestosu hükmünde olduğu açıktır. Epeydir Afrika'da Avrupalıların İslam ahali üzerinde epeyce tazyiklerde buldukları ve Hristiyanlık neşriyatı dahi bu fikirler ile dolaştığı bilinmektedir. Vakit vakit bu tazyik Müslümanlarca tahammül edilemez bir hale gelip kâh Avrupalılaştırmış zayıf Müslümanlara karşı olan Mehdi kıyamı gibi kıyamlar gerçekleşmiştir ve kâh da daha sonra Fransız ve İngiliz misyonerlerinin zorla kaçabildikleri ihtilal gibi İslamiyet'i mahvetmek arzusuyla halkın ayaklandırıldığı görülmüştür. Bu kıyamlar nasıl birden bire tehlikeli bir şekil alıyorsa da bir müddet geçtikten sonra ortadan kalkıyorlar. Mamafih bunların daima Doğu siyasetinde dikkate alınmaları icabı haldendir. Biz Avrupa'yı misyonerlerin tesirinden düşürmeye çalışıyoruz fakat İslam dininin Afrika'da durumu inkâr edilemez. Eğer Arap esir tüccarları Uganda'da kazandıkları nüfuzu muhafaza edebilirlerse şimdiye kadar Orta Afrika'da kazandıkları en büyük başarı bu olacaktır. O Uganda ki İslam hareketini Stanley şelalelerinin zaptı Niyanza ve Tanganika gölleri arasındaki Stevenson yolunun içindeki Kardiga'daki göllerin ve Arap Ebu Şir'in idaresiyle sahilde yapılan taarruzlarla birleştirmek tabiidir. Ebu

¹²⁷ Y.EE. 127/5.

¹²⁸ Y.A.HUS. 220/61.

¹²⁹ Y.A.HUS. 220/61.

Şir'in Almanlara karşı galip gelmesi kendi sınıfından olan adamlarını kendi kudretlerini görüp ziyadesiyle bağlanmalarına neden olmuştur. Uganda ihtilali önceden mükemmel bir şekilde tertip edilmiştir. Zira hayli vakittir Rahip Lodel Uganda'dadır. Alışılmışın dışında olarak Araplar toplanmaktadırlar. Bunların şüphesiz belli niyetlerde oldukları ortada olduğundan Uganda'ya her kim hâkim olursa bunların desteğine ihtiyaç duyacaktır ve mevcut durumu değiştirmeye cesaret edemeyeceklerdir. Fakat şimdi misyonerlerimizin muameleleri atıl kalacağından ve esir ticareti yine önem kazanacağından Uganda'da ahvalin daha fena olmayacağı da düşünülmelidir. Her halde Doğu Afrika'daki İngiliz müstemlekelerinde şimdilik sükûn ve asayiş sürmektedir. Fakat Alman müstemlekelerinde Ebu Şir ile maiyeti yine Almanları tazyik etmektedir. Uganda'da meydana gelen müteakip ihtilal Hatt-ı Üstüva hakkındaki rivayetleri haklı çıkaracaktır." Bu ifadeler gazetenin Doğu Afrika'da gelişmeleri bir bütün halinde ele alındığını göstermektedir. Ayrıca muhtemel tehlikelerin Uganda üzerinde yapacağı tesirleri göstermeyi amaçlamıştır.¹³⁰

Yine Uganda'nın durumu ile ilgili 18 Ocak 1889'da Times Gazetesi'nde yer alan bir mektup tercüme edilerek İstanbul'a ulaştırılmıştır. Söz konusu mektupta "Birkaç hafta önce Uganda'da genel durum hakkında rahip Lordun tarafından Times nüshasında neşredilen makaleleri okuyanlardan hiçbiri bugün neşrettiğiniz yeni havadislere kayıtsız kalmaz. Arap esir tüccarlarının birkaç zamandan beri Uganda'yı dolaşarak fırsat yakalamakta oldukları aşikârdı. Neticede Orta Afrika'nın münasip mevkilerinden birinde diğer bir Arap idaresi tesisi için zaman gözetmekte olduklarını pek az gizliyorlardı. Muvanga hükümetin başında buldukça hâkimi idiler. Fakat Muvanga'nın korkaklığı onu felakete sürükledi. Hatta kendi askerlerinden bile korkar olup tedbirlerini öyle bir dereceye çıkardı ki neticesi, kendisinin iktidardan indirilmesi oldu. Muvanga'nın büyük kardeşi olan şimdiki hükümdar Kiveva Hristiyanların dostuydu. Bu dostluğunu icraatta göstermeye teşebbüs edince Araplar kendilerini ortaya çıkardılar. Şimdi de Orta Afrika'nın en kalabalık ve birçok hususta en ehemmiyetli noktalarının birinde hüküm sürmektedirler. Bereket versin ki misyonerler Uzanbiru'da ve Viktorya Nyanza Gölü'nün güney batısındaki arazide bir münasip iltica yeri buldukları için emniyetli haldedirler. Şu bahis olunan hadiseler kasım sonlarında meydana gelmiş olup o tarihte Mösyö Stanley ile Emin Paşa için toplanmakta olan eşya ve mektuplar hala Uganda'da mevcut idi. Mösyö Stanley'in o civarlarda bulunduğu dair malumat yoktur. Mösyö Stanley için Viktorya Nyanza Gölü'nün güney taraflarına yakın misyoner mevkii olan Malala'da toplanmakta olan depo her ne kadar henüz güvenli ise

¹³⁰ Y.PRK.TKM. 14/25.

de eşya ve mektuplar mahvedilmiştir. Bereket versin ki Zengibar sahiline 180 mil kadar mesafede bulunan Uzagara'da yer alan Mepevapeva adlı mahaldeki misyoner merkezinde her şey yolunda idi.¹³¹

Şu yeni hadise Orta Afrika'nın doğu tarafında mevcut olan sorunlara bağlıdır. Mamafih bir taraftan Emin Paşa ile Mösyö Stanley ve diğer taraftan doğu sahilleri kıyamına bağlı olduğu için ehemmiyetinde mübalağa edilmesi de muhtemeldir. En aşikâr ve doğrudan doğruya en ziyade teessüfe neden olan neticesi Katolik ve Protestan misyonerlerinin etkisinin mahvolmuş olmasıdır. Şurası da zikredilmeli ki her seferinde birbirlerine rakip olan misyonerler yan yana bulunmuşlardır. Mösyö Stanley'in davetinin bundan önce meydana getirdiği hiddet hatıralardadır. Hristiyan misyoner şirketi vekillerinin kral Meteza tarafından silahla kabul olundukları unutulmuştur. Şiddetli bir kral olan Meteza Avrupalılarda bir kısmının diğeri aleyhinde bulunmasını görmüş ve Katolikleri de güzel bir şekilde kabul etmiştir. Katolik ve Protestanları güzel bir şekilde kabul etse de Müslümanlardan yana olarak ve öncekilerin aleyhindeki faaliyetler nedeniyle Hristiyanlık bu dönemde çok az ilerlemiştir. Medeniyet kaynaklarının birçoğu ithal edildi. Takriben 8 sene önce Meteza İngiltere'ye bir elçilik heyeti gönderdi. Şimdi bu kudretli ve değişken mizaçlı hükümdar vefat etti. O olsaydı şimdi işaret ettiğiniz durum meydana gelemez idi. Takriben 2 sene önce Meteza'nın yerine Muvanga geldiği zaman Katolik terbiyesine meyilli görüldüğünden Katolik misyonerleri kendisinden çok şeyler bekler oldular. Hükümete geldiğinden beri nasıl hareket ettiği herkesin malumu olup misyonerlerin bu kadar zamandan beri mevkilerini muhafaza edebilmiş olmaları takdire şayandır.¹³²

Nihayet kral yaptıklarının sonucunu gördü. Halkı zulümlerine takat getiremeyerek onu iktidardan indirdi. Eğer bu kargaşa gerçekleşmeseydi kardeşi Kiveva'nın tasavvurundan güzel neticeler alınabilirdi. Mamafih Araplar harekette serbest bırakılıyorsa da meşguliyetleri olan esir ticaretinin hiç olmazsa Uganda'da mahvolacağını açıkça gördüler. Şüphesiz Kiveva'nın reislerinden birçoğu da kendisinin Hristiyanlara daima gösterdiği hoş muameleleri iyi gözle görmüyorlardı. Kendisinden ve Hristiyan misyonerlerden kurtulmak ve Hristiyanlığın taraftarı kabul ettikleri bütün şahısların öldürülmelerinde Araplara iştirak etmiş olmaları muhtemeldir. İşbu Arap idaresi diye isimlendirilen halin mahiyeti ve ne derecede olduğu ileride görülecektir. Zira bu Arap diye isimlendirilenlerin birçoğu gerçekte damarlarında Arap kanı olmayan ve sahil ile aşağı tabakadan ahaliden oldukları hatırdadır. Şüphesiz daha aşağı tabakada bulunan Uganda

¹³¹ Y.PRK.TKM. 14/32.

¹³² Y.PRK.TKM. 14/32.

reislerinin kolaylıkla bu gibi kavimlerin tahakkümüne itaat etmeyecekleri beklenir. Bir telgrafın haber verdiği üzere bunlar Arapları mevkilerinde tutmak veya kendileri memleketi idare etmek ya da Meteza'nın Avrupalılara teveccühü olamayan oğullarından birini iktidara getirmek gibi niyetleri vardır. Şurası sual olunabilir ki şu yeni hadise Emin Paşa ile Mösyö Stanley'e ne şekilde tesir etmiştir. Bu iki kahramanın şimdiki mevkilerini bilmediğimizden bu konuda bir şey söylemek mümkün değildir. Eğer Emin Paşa Hartum'da esir olup Mösyö Stanley de vatanına dönmek üzere ise mevkilerine belki de pek az tesir eder. Zira her sene kendi esir ticaretleri için birkaç ay sahilden yukarıya gelen şu Uganda Araplarının Mehdi ile münasebette olmaları ihtimal dâhilindedir. Eğer Mösyö Stanley yahut Emin Paşa veya her ikisi henüz Vadelay'da iseler şu hal Mehdi'ye karşı mevkilerini muhafaza edecek kadar iktidarları olduğuna işaret eder. Binaenaleyh Uganda'dan kendi müstemlekelerine yapılacak her teşebbüse karşılık vermeleri kesinlikle ihtimal dâhilindedir.¹³³

Uganda'nın bir cinse mensup ahaliden oluşmuş bir devlet olduğu düşünülebilir. Viktorya Nyanza'nın kuzeyinde yer alan asıl Uganda (Ganda Memleketi) 20.000 mil mesafede bir memlekettir. Fakat etrafıyla beraber 60.000 mile varmaktadır. Doğuda batıda ve hatta kuzey batıda Onyoru dâhilinde Uganda'nın nüfuzu pek fazladır. Ancak emin olunabilir ki Uganda kralı tarafından esaret noktasında olan bu memleket, Uganda'nın idaresinden kurtulmaktan pek memnun olur. İşte bu nedenle memleket, Vadelay aleyhinde sevkியatta bulunmak mümkün olmayacak derecede birbirlerine hasım kısımlara ayrılabilir. Kudretli ve dirayetli, Avrupalılarla Avrupa ahval ve adetlerine fazlasıyla hâkim bir kimsenin hükümete gelmesiyse bu halde pek umulan bir şey değildir. İşbu hadiseler karşısında Emin Paşa'nın kuzeyde ve Arap esir tüccarlarının güneyde Mehdi'nin iddialarına karşı mevkilerini bir istihkâm makamında tutabilmeleri arzu edilir. Fakat başka bir mühim menfaat vardır ki Orta Afrika'da şu son hadise ile bir dereceye kadar tehlikeli hale gelmiştir. İngiliz Doğu Afrika Şirketi sahil ile Viktorya Nyanza Gölü arasındaki araziye tasarrufuna geçirdiği zaman nüfuzlarını ve hukuk muamelelerini Uganda'ya ve onun kuzeyindeki tüm arazi üzerine kurabilmeyi ümit etmişti. Emin olabiliyoruz ki şu esir tüccarı Araplar İngiliz nüfuzunun kendi memleketleri kabul ettikleri mahallere girmesine iyi gözle bakmayıp şirketin mevkiini devamlı imkânsız bir hale getirmeye çalışıyorlar. Ancak şirketin memurları Doğu Afrika'daki Alman idaresini ortaya çıkan karışıklıklardan temizlemekte kendilerini o derece güçlü göstermişlerdir ki başka taraftan gelecek tehlikelerden uzak kalacakları ümit edilebilir. Bu son hadise şirketin Emin Paşa'ya yardım etmesinin tehir edilmesini isteyenlere

¹³³ Y.PRK.TKM. 14/32.

yeniden hak verir. Göllerle sahil arasında daha sonra Times Gazetesi'nde bahsedilen muhtelif merkezlerde misyonerler vardır. Bunlar kendilerine hiçbir fenalık gelmeyeceğini ümit edemeyeceğimiz derecede mahalli ahali ile iyi ilişkilerde iseler de şu yeni karışıklık mevkilerini fazlasıyla tehlikeye sokmaktadır.¹³⁴

Uganda ahalisi Mösyö Stanley tarafından 2.775.000 ve Mösyö Felkin/Halkin tarafından 5.000.000 tahmin edilmiştir. Fakat her ikisi de zandan başka bir şey değildir. Ahalinin büyük bir kısmı gerçekten zenci neslinden yakışıklı ve zeki bir kavim olan Uganda şubesinden oldukları şüphesiz ise de ahali hakikat halde pek karışıktır. Gerçekte Uganda, her ne kadar hükümetlerin nadiren bir asır kadar devamı adet olan bir kıtadır. Bu hal ise büyük bir şeydir ve Orta Afrika'da bulunan hükümetlerin en eskilerindendir. Zanbez Nehri üzerindeki büyük Baruçi krallığı çöküş halinde olup Mösyö Arnot'un rivayetine göre de Muate Yan Vu imparatorluğu artık mevcut değildir. Mösyö Stanley meşhur Uganda tasvirinde Meteza'dan evvel hükümet etmiş olan 34 hükümdar isimlerinden bir cetvel arz ediyor. Eğer bu cetvel doğru ise Uganda 300 seneden beri krallık olmuş oluyor. Fakat Mösyö Stanley'in rivayetini kabulden önce delillerin mahiyetini bilmek icap eder. Her halde Meteza'nın idaresindeki hükümetin nesep olarak büyüklüğünden şüphe edilmeyip bunu kabule değer. 3.000-4.000 adım yükseklikte bir sahra olan memleketin havası sağlam olup ahali hanelerinin esaslı ve iyi inşa edilmiş olması havanın bazen sıcak olduğunu gösterecek şekilde bir durum yaratsa da aslında serindir. Uganda ahalisi de Orta Afrika'da kendilerini baştan ayağa kadar elbise içine saran tek kavim olup bunu İslamiyet de men etmemiştir. Avrupa silahları ve araçları memlekette epeyce mevcut olup ahali de ithal ettikleri araçları kolaylıkla taklit edecek derecede demir işlerinde mahirdirler. Ahali lisan olarak sevahili lisanını bilir. Reislerinin birçoğu Arapça okuryazardır. Misyonerler çocuklara Fransızca ve İngilizce tedarik ettirmekte kolaylık görmüşlerdir. Ahalinin putları yoktur. Kendilerine mahsus bir mezhebi olup kâinata inanıyorlarsa da kendi ibadetlerine ehemmiyet vermeyecek derecede uzaktırlar. Mamafih kendilerine göre nehirlerde tepelerde kayalarda ve dağlarda sakin olan din adamlarına müracaat ederler. Geçip giden bütün hükümdarlar gibi idam ve affetmek suretiyle ahailerini idare ederler.¹³⁵

Uganda'da mevcut olan yegâne ticaret Araplarla Zengibar'dan gelen kimselerin elindedir. Avrupa mallarından tüfek ve barut çokça ithal edilip fildişi ve esir ihraç ederler. Yıllık hiç olmazsa yerliden 1.000 kişi bu şekilde

¹³⁴ Y.PRK.TKM. 14/32.

¹³⁵ Y.PRK.TKM. 14/32.

Araplara satılmaktadır. Kuzeyde Sudan ile az da olsa ticaret yapılır ve Uganda demir mamulat karşılığında tütün ve hayvan gönderir. Uganda hiçbir zaman Mısır idaresine girmemiştir. Kral, halkının mutlak hâkimidir. Kralın en büyük memuru olan Venu'ma, saray müdürü olan Kaçıru kral tarafından atanır hatta alt tabakadaki halktan da atama yapılır. Bunlar ve kral ile beraber bir nevi bir özel meclis teşkil ederler. Kaçıru memleketin eşrafiyla haraçgüzar olan reisler ve diğerlerinden oluşan Loçiko yahut idare meclisine kralın gıyabında riyaset eder. Kralın vefatında halife tayini hakkı üç önemli yetkiliye ve Okungo'ya ait olup bunlar kralın evlatlarından birini atayıp diğerlerini iktidarı müddetince hapsederler. Sonra sülalenin devamı için alıkoydukları 2-3'ünden başkasını öldürürler. Okungolar arasında ihtilaf olursa neticesi savaş olup galip gelen hükümdarlığını tayin eder. İstenildiği zaman davet olunmaya hazır ve oldukça tertipli 500.000-600.000 kişiden oluşan bir ordu vardır. Şimdiki başkent (hükümdarın keyfine göre değişir) nehrin sahilinden az bir mesafede yer alan Rubaga'dır.¹³⁶ Bu ifadeler Uganda hakkında derli toplu bilgileri içermektedir. Gazetede çıkan bu bilgilendirme yazısı ve mevcut durum hakkındaki görüşler Osmanlı Devleti açısından da yararlı görüleceğinden Londra Sefiri bunları İstanbul'a göndermiştir. Ayrıca Arapların Uganda'da sahip oldukları güce dair önemli açıklamalar vardır. İngilizlere göre Arapların Uganda'daki varlığı İngilizler tarafından bir tehlike olarak kabul edilmektedir.

Zaman içinde Doğu Afrika'daki sıkışıklık biraz daha netleşmiştir. Sudan içinde mahsur kalan Emin Paşa'nın Stanley tarafından kurtarılarak her ikisinin de Zengibar'a salimen varmaları mümkün olmuştur. Bu arada yeni Kongo hükümeti dahilinde esaretin kaldırıldığı ilan edilmiştir (5 Aralık 1889). Emin Paşa'nın Sudan'dan dönüşünden sonra Mehdi idaresinin orayı istilasını, o havalide de Mehdi'nin kuvvet kazanmış olması demektir. Kongo'da esaretin kaldırılması bu devletin ileride daimi asker bulmasına neden olacak bu da ileride daimi surette önemli sonuçlar doğuracaktır.¹³⁷ Osmanlı Devleti bu bilgilerle Doğu Afrika'daki karışıklığın sadece o bölgeyle sınırlı kalmayacağı diğer noktalara da uzanacağı görüşündedir. Esasen Mısır için bu dönemde yoğun bir uğraş veren Osmanlı Devleti gelişmeleri çok mühim ve nazik olarak değerlendirmektedir.

Gelişmeler hızla ilerledikçe ve önemli bir süreçten geçerken İngiltere, Doğu Afrika'daki varlığını sağlamlaştırmak için bölgenin önde gelen isimleri ve Zengibar Sultanıyla bir dizi anlaşmalar yapmıştır. Buna göre 9 Ekim 1888'de Seyyid Halife ile şirket arasında bir anlaşma olmuştur.¹³⁸ Yine

¹³⁶ Y.PRK.TKM. 14/32.

¹³⁷ Y.PRK.TKM. 16/30.

¹³⁸ TS 18/260.

31 Ağustos 1889'da Zengibar Sultanı ve Gerald Portal arasında bir anlaşma daha yapılmıştır.¹³⁹ Ardından 21 Aralık 1889'da Wanga'dan Kipini'ye yapılan ticaretle ilgili olarak Zengibar Sultanı ve şirket adına G. S. Mackenzie arasında bir anlaşma yapılmıştır.¹⁴⁰ Devamında 4 Mart 1890 ve yine 5 Mart 1891'de Benadir limanlarının kullanımı ve gümrük işleriyle ilgili olarak Zengibar Sultanı ve şirket adına G. S. Mackenzie arasında başka anlaşmalar yapılmıştır.¹⁴¹ Aralık 1889'da Eastern Telegraph Company'nin Kilindi'de bir yer kiralaması olmuştur.¹⁴² Yine Şirket ile İtalyan hükümeti arasında 3 Ağustos 1889 ve 18 Kasım 1889'da şirketin hakları ve limanların kullanımı ile ilgili başka anlaşmalar yapılmıştır.¹⁴³ Bu anlaşmalar dizisiyle İngiltere Doğu Afrika sahillerindeki konumunu sağlamlaştırmıştır.

4 Ekim 1892'de Londra Sefareti Hariciye Nezareti'ne edindiği yeni bilgileri göndermiştir. Gönderilen bilgilerde, sayfelerinde bulunan İngiliz vekilleri şu son günlerde toplanmaya davet edilmişlerdir. İngiltere ile Almanya arasında 1890 senesinde yapılan anlaşmaya göre İngiltere'nin nüfuzu altında kalan Uganda hakkında alınacak karara dair acilen bir karar verilmesi gerekmiştir. Bunun için meclis iki defa toplanmıştır. Müstemele tesisi için İngiltere hükümeti tarafından kararlaştırılıp arazideki herkesin hareketini hükümete takdim etmekten ibaret olan kaideye göre Zengibar'ın yakınında Afrika sahillerinin bir kısmını idare eden Doğu Afrika İngiliz Şirketi Uganda'yı işgale başlamıştır. Bundan birkaç ay önce mahalli ahali arasında bir takım ihtilaflar ortaya çıkmıştır. Katolik ve Protestan misyonerleri (şirketin subayları ile askeri kuvvetleri Protestan misyonerlerini istiyorlar) söz konusu ahaliyi kendi mezheplerine çekmeye çalışıyorlar. Sermayedarlar ile tüccardan oluşan Doğu Afrika İngiliz Şirketi Uganda'nın ticaret nazarıyla bir gelir elde edilemeyecek yer olduğuna kanaat getirdiğinden bundan birkaç ay evvel Lord Salisbury'e müracaat ederek eğer hükümet kendilerine bir miktar para yardımında bulunmazsa sene sonunda Uganda'yı terk edeceklerini bildirmişlerdir. Ancak Lord Salisbury bu konuda hiçbir karar vermemiştir. Daha sonra şirket Gladstone kabinesine dahi aynı tebligatta bulunmuş olduğundan hükümet bir karar almaya mecbur olmuştur. Mecliste verilen karara göre hükümet Uganda'nın işgaline girişmekten kaçınmış ve işbu kıtanın esasen tahliyesini kabul etmiştir. Ancak şirketin şu anda Uganda'da bulunan epeyce miktar İngiliz vatandaşının hayatını tehlikeye düşürmeksizin memur ve hizmetlilerini geri alabilmesi için Uganda'da şirket tarafından sahip olunan masrafları 31 Mart 1892

¹³⁹ TS 18/260.

¹⁴⁰ TS 18/260

¹⁴¹ TS 18/260.

¹⁴² TS 18/260.

¹⁴³ TS 18/260.

tarihine kadar ödemesine rıza göstermiştir. Söz konusu tarihten itibaren hükümet her gün mesuliyetten kendisini azade kabul edecektir. Kabinenin işbu kararına muhafazakâr fırkasına mensup gazeteler tarafından şiddetle karşı çıkmaktadır. Söz konusu gazeteler İngiltere hükümetinin birkaç bin İngiliz lirasından ibaret yıllık masraftan kurtulmak için ve şu anda ticaretçe ehemmiyetsiz bulunan fakat medeniyetin gelişmesiyle Avrupa'nın nüfuzuna dâhil olacağı zaman fevkalade faydaları olacak bir geniş araziye terk ettiğini iddia ediyorlar. Diğer taraftan kabinenin kararı Gladstone fırkasının eski tavır ve hareketine uygun düşmektedir. Zira geçen sene söz konusu fırka demiryolu inşası keşfi için şirkete 20.000 İngiliz lirası tahsis edilmesi hakkındaki kararı Lord Salisbury tarafından kabulden imtina edilmiştir. Bu nedenle şimdi eski beyanatına mugayir surette hareket edemez.¹⁴⁴ Bu bilgiler şirketin çekilmesiyle birlikte İngiltere'nin Uganda konusundaki ilk görüşlerini ortaya koymaktadır. Yukarıdaki bilgiler 20 Ekim 1892'de Hariciye Nezareti'nde tekrar ele alınmış ve 25 Ekim 1892'de Hariciye Nazırı Sadaret'e göndermiştir. 27 Ekim 1892'de de Sadrazam kendine ulaşan bilgileri padişaha iletmiştir.¹⁴⁵

İngiliz Doğu Afrika Şirketi'nin Uganda'yı terki ile ilgili haberler Londra'daki Osmanlı sefiri tarafından İstanbul'a aktarılmaya devam etmiştir. Bu defa gelen yazı, 24 Kasım 1892'de Uganda krallığı dâhil olduğu halde Doğu Afrika'nın sahilden içerideki arazisinin ziraat ve idaresini taahhüt eden Doğu Afrika İngiliz Şirketi'nin söz konusu mahalli terk etmeye karar verdiği dairdir. Buna göre daha önce arz edildiği üzere şirket, Uganda krallığı dâhil olduğu halde Doğu Afrika sahili ile içeride yer alan geniş arazinin ziraat ve idaresini İngiltere hükümetinden aldığı bir imtiyazla taahhüt etmiştir. Söz konusu Doğu Afrika İngiliz Şirketi Uganda krallığı arazisini işgalden bir fayda görmediği nedeniyle adı geçen araziye tahliyeye karar vermiştir. İngiltere hükümeti dahi şirket makamına yerleşmeye meyilli görünmeyip tahliyeyi kendi memurlarının emniyeti noktasında temin için sadece 3 ay müddetle bir para vermeye razı olmuştur. O vakitten beri gerek ahali ve gerek gazeteler Uganda'nın katiyen terki aleyhine beyanlarda bulunmaya başlamışlardır. Uganda Afrika'nın en fazla nüfuslu ve verimli memleketlerinden olup ziraatinden şimdilik bir fayda elde edilmese de zamanla menfaatlerin gelişeceği belirtilmiştir. İngiltere'nin pek de uzak olmayan bir vakitte en mühim ticaret noktası olacak bir memleketi Almanya veya Fransa'nın hüküm ve nüfuzuna terk ettiği takdirde affi mümkün olmayan bir kusur edeceği izah edilmiştir. Zaten memlekette bir takım yerleşmelere sahip olduklarından ve hükümetin Hamasin'e etki ettikçe orada

¹⁴⁴ Y.A.HUS. 266/36; HR.TO. 65/115; Y.A.HUS. 267/117.

¹⁴⁵ Y.A.HUS. 266/36.

durmaları mümkün olmayan şirketlerin şikâyetleri de bu noktada toplanmıştır. Bu gerekçeler ve görüşler hükümete büyük tesir etmiş olup daha sonra toplanan meclis yerlilerden müteşekkil bir kuvvet olduğu halde memleketin gelir kaynaklarını tahkik etmek ve bölgeyi keşfetmek üzere oraya derhal bir İngiliz komiserinin gönderilmesine karar vermiştir. İngiliz Doğu Afrika Şirketi'nin sahili idareye devam ile artık Uganda'yla hiçbir ilişkisi kalmayacağından gerekli tedbirleri İngiltere hükümeti namına ileriye dönük bir adım nazarıyla bakılıyor. Birkaç gün evvel Lord Rozberi ile yapılan bir sohbette bu meseleden konu açılmıştır. Lord Rozberi konu hakkında görüşlerini ifade ederken Uganda'nın mevki nedeniyle burasının Nil Nehri'nin kaynaklarına hâkim olduğunu belirtmiş, bu memleketin başka bir devletin eline geçmesiyle o devletin Nil'in kaynaklarını değiştirerek Mısır'ın zenginliğine ve kaynaklarına olumsuz bir tesir yapabileceği üzerinde durmuştur. Bu nedenle İngiltere'nin böyle bir ihtimalin gerçekleşmesinden dahi çekindiği ve Uganda için bazı fedakârlıkları yapmaya mecbur olduğu beyan edilmiştir.¹⁴⁶ Londra'dan gelen bu haberler 12 Aralık 1892'de Sadaret'e iletilmiştir.¹⁴⁷ 15 Aralık 1892'de de Sadrazam gelişmeleri padişaha aktarmıştır. Bölgenin Kahire'ye tahminen 850 saat mesafesi olduğundan Kahire'ye bu kadar bağlı olan bir mahallin Mısır'a zarar vermesini önlemek maksadıyla İngiltere hükümeti burayı daimi surette işgale karar vermesi Mısırca son derece önemlidir. Bu durum dikkat çekici olduğundan padişaha aktarılırken bu nokta üzerine dikkat çekilmiştir.¹⁴⁸ İngiltere'nin Nil'in kaynağını önemsemesi ve atacak olduğu adımlarda bunu dikkate alması Osmanlı Devleti'nin dikkatinden kaçmamıştır. Bu nedenle Osmanlı Devleti de bu noktaya odaklanmıştır.

Osmanlı Devleti bölgeyle ilgili gelişmeleri takip ettikçe daha fazla bilgi sahibi olma ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bunun için de 22 Aralık 1892'de Uganda'nın Afrika kıtasının neresinde bulunduğu ve genel manzarasının neden ibaret olduğu görülmek üzere küçük bir Afrika haritası hazırlanarak Uganda ve civarı bu haritada gösterilerek arz edilmiştir. Padişaha sunulan açıklamalarda detaylı bilgiler verilmiştir. Şöyle ki, Uganda Afrika'nın doğusunda ve Viktorya Niyanza Gölü'nün kuzey sahillerinde yer alır. Kuzeyden Emin Paşa Vilayeti'yle Habeşistan ve Galla ülkeleri, güneyden Alman müstemlekeleri ve Viktorya Niyanza Gölü, batıda Kongo hükümeti ve doğuda dahi İngiltere'nin Afrika müstemlekeleri ile sınırlıdır. Genel coğrafyası: Uganda ülkesi 77.000 kilometre genişliğinde olup 5.000.000 civarında bir nüfusu barındırır. Söz konusu memleket dağlık olmayıp bayır

¹⁴⁶ HR.TO. 66/3; Y.A.HUS. 266/117.

¹⁴⁷ Y.A.HUS. 266/117.

¹⁴⁸ Y.A.HUS. 266/117.

ve ovalardan teşekkül etmiş 1.800-1.500 metre yüksekliktedir. Arazisi mümbit ve mahsuldar olup sık ormanları ve birtakım bataklıkları olduğundan Afrika'da en çok fil bulunan memleketlerdir. Arazinin başlıca mahsulü muzdur. Nil Nehri ve Viktorya Niyanza Gölü'nün kuzeyinden başlayarak aşağıya doğru uzanır. Viktorya Niyanza Gölü 83.310 kilometre uzunluğunda ve birçok adaları olup işbu adaların başlıcaları dahi Uganda hükümetine aittir. Katonga ve Kagara nehirleri dahi kuzey batı tarafından işbu göle akarlar. Uganda'da sıcaklık gayet ılıman olup bir gün zarfında 22 dereceye kadar değişiklik gösterir ve geceleri dahi 10 dereceye kadar iner. Tarihi: birkaç asır önce Viktorya Niyanza Gölü'nün kuzey sahillerinde bulunan ahali (Ugandalılar) hem civarlarının boyunduruğu altından çıkmak üzere o vakit kahramanlıklarıyla meşhur olan Ganda'yı kendilerine reis olarak seçtiler. Bu Ganda o vakitler hakikaten Afrika'yı kasıp kavuracak bir lider olduğundan etrafındakileri tasalluttan uzaklaştırdı. Bu nedenle söz konusu bölgeye Uganda yani Ganda ülkesi adının verilmesine vesile oldu. Kendisinin halefleri arasında Meteza adındaki kral gerçekten büyük başarı göstererek Hidiv tarafından kendisine bir elçi atandı ve Zengibar hâkimi ile aynı derecede muamele gördü. Meteza vahşi ahali arasında zengin ve muktedir oldukça medeni bir hükümet tesis etti. 1885 senesinde Meteza'nın vefatıyla yerine geçen Muvanga gayet iktidarsız olduğundan 1888 senesinde Uganda arazisi Arap kabileler tarafından istila edildi. Bunlar Muvanga'nın yerine Kalema namında birini getirdiler. Çok geçmeksizin yine Muvanga'yı kral tayin ettiler. Tensikat politikası: Uganda arazisi bundan iki sene önce yani 1890 senesinde İngilizlerin himayesi altına dâhil edilmiştir. Uganda birtakım büyük vilayetlere ayrılıp buralara görevlendirmeler ve aziller kral tarafından icra edilir. Birçok reisler tarafından idare olunurlar. Her ne kadar tensikat görmemiş iseler de bir hayli asker çıkarabiliyorlar. İdare yeri Rubaga (Mango) şehri olup 250.000 nüfusu vardır. Uganda doğu Afrika'da yer alan Almanya müstemlekeleriyle yine Almanya'ya tabi Emin Paşa vilayeti arasında bulunmaktadır. Bu müstemlekeleri birleştirmek üzere burasının Almanların ilgisi altında olması tabiidir. Hâlbuki Uganda hududunun büyük kısmı İngiltere müstemlekesiyle ve iki seneden beri dahi İngilizlerin himayesi altında bulunmasına binaen bu kere büsbütün işgale karar verdikleri anlaşılmıştır.¹⁴⁹ Bu haberlerle İstanbul'da konuyla ilgili detaylı bilgi sahibi olunmuştur.

23 Aralık 1893'de Hariciye Nazırı Londra Sefareti'nden gelen bilgileri yine Sadarete göndermiştir. Bu defaki yazıda benzer şekilde, Uganda arazisini uhdesini almış olan İngiliz Doğu Afrika Şirketi'nin bu konudaki masrafların üstesinden gelemeyeceği beyan edilmiştir. Yalnız sahilde

¹⁴⁹ Y.PRK.TKM. 73/11.

bulunan idaresini devam ettirmek üzere Uganda'yı terk edeceğini İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na bildirmesi üzerine İngiltere hükümeti tarafından arazinin ahval ve servet kaynaklarını incelemek üzere gelen komiserin raporu parlamentoya sunulmuştur. Adı geçen raporda gösterildiği üzere bahis konusu arazinin hükümet tarafından idaresi kabine tarafından kabul edilmiştir. Kabule dair bazı ifadeleri içeren Londra Sefareti'nden gelen tahriratın tercümesi dahi birleştirilerek arz edilmiştir.¹⁵⁰ 25 Aralık 1893 tarihinde ise İngiltere'nin nüfuzu dâhilinde kalan Uganda arazisinin İngiltere hükümetince idaresine karar verilmiş olduğuna dair Londra sefaretinin tahriratının tercümesi padişaha sunulmak üzere Hariciye Nezareti'nin tezkeresiyle beraber padişaha takdim edilmiştir.¹⁵¹

14 Mart 1894'de Londra Sefareti bu defa Hariciye Nezareti'ne son durum hakkında bir yazı göndermiştir. Yazıda kraliçeye takdim edilecek teşekkür yazısının hazırlanması sırasında Mısır ve Uganda ile ilgili edinilen bazı havadisler İstanbul'a ulaştırılmıştır. Kraliçeye takdim edilecek teşekkür yazısı görüşmesi sırasında Lord Salisbury Siyam, Uganda ve Matabeland ve Mısır meselelerinden bahsedilmemesinden dolayı şikâyet etmiştir. Lord Rozberi bu konuda bazı izahatlar verdikten sonra Mısır hakkında aşağıdaki gibi konuşmuştur. *“Mısır'da huzur ve asayiş berkemaldir. Şu son 14 ay zarfında Mısır'daki eser ve müesseselerimizin bekasını şüpheli gösterecek bazı hadiseler çıkmıştır. Asar ve müesseselerimizin bir müddet daha İngiltere'nin idaresi altında kalması lüzumu ortadadır. Fakat şimdilik Mısır taraflarında barış ve asayiş hüküm sürmekte olup endişe edecek hiçbir şey yoktur”* demiştir.¹⁵²

Daha açıklayıcı ve durumla ilgili son bilgileri içeren bir yazı ise 16 Nisan 1894'te Londra Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilmiştir. Bilindiği üzere İngiltere hükümeti tarafından verilen bir imtiyazla Uganda eyaletinin idaresini eline almış olan Doğu Afrika İngiliz Şirketi bu idarenin kendisine birçok masrafa neden olduğunu belirtmiştir. Bir müddetten sonra bu masraflara artık tahammül edemeyeceğinden yalnız sahildeki varlığını devam ettirmek üzere Uganda'yı terk edeceğini bundan birkaç ay önce İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na bildirmiştir. İngiltere hükümeti bu konuda bir karar vermeden önce memleketin ahval ve servet kaynakları hakkında inceleme yapması için oraya özel bir komiser gönderilmesine karar vermiştir. Bu memuriyet Zengibar İngiltere Genel Konsolosu Gerald Portal'a verilmiştir. Gerald Portal birkaç ay devam eden memuriyetinden sonra

¹⁵⁰ A.MKT.UM. 231/24.

¹⁵¹ A.MKT.UM. 231/24.

¹⁵² Y.A.HUS. 293/1.

İngiltere'ye dönmüştür. Ancak bu esnada tutulduğu rahatsızlıktan dolayı dönüşünden kısa süre sonra vefat etmiştir. Buna rağmen vefatından evvel müşahedelerinin neticesini bildiren bir rapor tanzim etmiştir. Bu rapor İngiltere hükümeti tarafından basılarak parlamentoya sunulmuştur. Gerald Portal bu raporunda İngiltere hükümetinin Uganda eyaletinin idaresini her ne şekil ve surette olursa olsun ele alması lüzumunu beyan etmiştir. Bu şekildeki fikirleri kabine tarafından dahi kabul olunmuştur. Kont Rozberi, Lordlar Kamarası'nda ve William Herkort dahi mecliste hemen aynı mealde beyanlarda bulunmuşlardır. İngiltere hükümeti bir taraftan Uganda eyaletinin tahliyesi ve diğer taraftan söz konusu mahalde İngiliz menfaatinin muhafazası hususlarının gerektireceği neticeleri tetkik ettikten sonra Uganda'da muntazam bir idare tesisine bağlı olarak burayı İngiltere'nin himayesine almayı kararlaştırmıştır. Ne şekilde bir idare tesisi lazım geleceği meselesine gelince İngiltere hükümeti işin teferruatını etraflıca tetkik ile ileride bildirecektir. Yine en elverişli kabul ettiği idare usulüne dair Gerald Portal'ın raporunda yer alan tekliflerin bilinmesi faydalı olacağından sefir tarafından beyanına cesaret edilmiştir. Şöyle ki Portal, maiyetinde 13 İngiliz subayı ile 500 Sudanlı asker bulunmak üzere Uganda'ya bir İngiliz komiser ve sahil ile memleket içindeki yolun muhafazasına memur olmak ve maiyetinde Avrupalı bir muavin ile 157 yerli hamal bulunmak üzere bir yol kumandanı olmasını tavsiye ve ihtar ediyor. Bundan başka Zengibar ile Uganda arasındaki yol üzerinde yer alan Kiloyi adlı mahalde maiyetinde 4 Avrupalı ve 60 Zengibar askeriyle 239 yerli hamal bulunmak üzere diğer bir komiser daha tayin olunmalıdır diyor. Gerald Portal, Viktorya Nyanza Gölü'nde ufak bir vapur ile 2-3 bot bulundurulmasını dahi tavsiye ediyor ise de Uganda sahilden 800 mil mesafede bulunduğundan sahilden bir tonluk eşyanın Uganda'ya nakli için 300 lira masraf edilmektedir demiştir. Bu nedenle bir takım nakliye araçları gerektiğini bunlar ihdas edilmedikçe memleketin ticaretinden istifade edilemeyeceği ve sahili memleket içine bağlayacak bir demir yolu hattının inşasına lüzum olduğunu ifade etmektedir. Gerald Portal'a göre nakliye için yıllık 50.000-70.000 İngiliz lirası harcanmaktadır.¹⁵³ Londra Sefirinden gelen bu bilgileri 19 Mayıs 1894'te Hariciye Nazırı Sadaret'e yazmıştır.¹⁵⁴ 21 Mayıs 1894'te ise İngiltere'nin nüfuzu dâhilinde kalan Uganda arazisinin İngiltere hükümeti tarafından idaresine karar verildiğine dair Londra Sefareti'nden gelen yazı Hariciye Nezareti'nin yazısıyla padişaha takdim edilmiştir.¹⁵⁵

¹⁵³ A.MKT.UM. 231/24.

¹⁵⁴ A.MKT.UM. 231/24

¹⁵⁵ A.MKT.UM. 231/24

Tüm bu gelişmeler üzerine İngiltere şirketin tasarrufunda kalan bölgeyi kontrollü altına almayı kabul etmiştir. Bu el değiştirme sonrasında İngiltere'nin bölgedeki etkinliği daha da artmıştır. Hadiseler bir süre sonra İngiltere'yi Doğu Afrika'daki başat güçlerden birine dönüştürmüştür. Uganda'nın İngiltere tarafından idare edilmesi tek başına büyük bir ehemmiyete haiz olmasa da Mısır, Sudan, Somali ve Afrika'nın başka yerlerindeki İngiliz varlığı ile birlikte son derece önem kazanan bir mahiyet almıştır. Zamanla da bu durum pekişmiştir. Böylece uzun bir süre daha devam edecek olan İngiltere'nin bölge üzerindeki nüfuzu biraz daha perçinleşmiştir.

4.Sonuç

İngiltere 19. yüzyılın başından beri Hindistan yolunun güvenliği ve kolay ulaşımı gerekçesiyle Aden Körfezi, Basra Körfezi ve Doğu Afrika sahilleri ile ilgilenmeye başlamıştır. Aden'in 1839'da İngiliz kontrolü altına girmesi ise bu süreci hızlandırmıştır. Aden merkezli olarak Doğu Afrika'ya yönelen bu ilgi zamanla şekillenmiş ve ticari kaygılarla giderek ehemmiyet arz etmeye başlamıştır. Bu ilgiye ilave olarak misyonerlik faaliyetlerinin de bölgeye ulaşması bölgenin önemini bir kat daha arttırmıştır. Bu süre zarfında bölge üzerinde Osmanlı Devleti'nin hatırı sayılır bir ağırlığı var iken yüzyıl içinde bu ağırlık İngiltere ve Fransa lehine değişme göstermeye başlamıştır.

Osmanlı Devleti Doğu Afrika üzerinde fiilen bir hakimiyet tesis etmemiştir. Ancak 16. yüzyıldaki konumu, Özdemir Paşa ve ondan sonra oluşturulan Habeş Beylerbeyliği'nin bölge üzerinde hatırı sayılır bir etkisi olmuştur. Zamanla bu etki de azalma olsa da Yemen vasıtasıyla bölge üzerinde oluşan nüfuz Osmanlı Devleti'ni bölge üzerinde söz söylemeye onu yetkili kılmıştır. Ne var ki Osmanlı Devleti'nin Doğu Afrika üzerindeki etkisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın zamanında büyük bir kırılma yaşamıştır. Mehmed Ali Paşa 1820'den itibaren Sudan taraflarını denetim altına alma gayreti ve Kızıldeniz sahillerindeki Sevakin ve Musavva gibi yerleşimlerde kısa süreli kurduğu kontrol Doğu Afrika üzerindeki Osmanlı nüfuzunda bir sarsıntı meydana getirmiştir. Ancak asıl sarsıntı Hidiv İsmail Paşa zamanında gerçekleşmiştir. Onun Zengibar'a kadar uzanan askeri operasyonları ve Osmanlı Devleti'nden Doğu Afrika sahillerindeki limanları geçici suretle alması süreç içindeki en önemli kopuşu oluşturmuştur. İsmail Paşa'nın Doğu Afrika'da gerçekleştirmek istediği hâkimiyet ise fazla uzun süreli olamamıştır. Ancak bu kısa süre zarfında hem İsmail Paşa'nın uygulamaları hem de Mısır'ın hukuken Osmanlı Devleti'nin bir parçası olması hasebiyle bu hâkimiyet kimi noktalarda Türk-Mısır yayılması olarak kabul edilmiştir.

İsmail Paşa'nın azledilmesi ve Mısır'ın iflası nedeniyle ortaya çıkan boşluk ise Avrupalı devletler ve özellikle İngiltere tarafından doldurulmuştur. Osmanlı Devleti'nin 1877-1878 Osman-Rus Savaşı ile uğradığı ağır kayıplar bölge ile ilgilenmesine engel olmuştur. Bu dönemde bölgede faaliyet gösteren Imperial British East Africa Company, Uganda üzerinde söz sahibi olmuştur. Şirket bölge üzerinde her ne kadar ticari kaygılarla hareket etse de elde ettiği kazanımlar İngiltere'nin hanesine yazılmıştır. Ancak kısa süre sonra ortaya çıkan mali yükün altından kalkamayınca elde ettiği kazanımları İngiltere'ye bırakması gündeme gelmiştir. İngiltere tarafında kısa süreli bir çekince olsa da genel eğilim bu şirketi devralmak olarak kendini göstermiştir. Osmanlı Devleti de bu hadiseler sırasında 1882'den beri İngiltere'nin Mısır'da devam eden işgalini kaldırmak ve Doğu Afrika'daki Avrupalı nüfuz alanlarının etkisini kırmakla meşgul olmuştur. Osmanlı Devleti, Uganda'da meydana gelen hadiseleri ise Doğu Afrika'nın genel işlerinden biri olarak kabul etmiştir. Üstelik hadiseler arasındaki ilişkinin kendi aleyhine olma ihtimalini bertaraf etmeye çalışmıştır. Örneğin Uganda'ya yerleşecek olan bir Avrupalı gücün Nil'in kaynaklarına sahip olup Mısır üzerinde baskı kurması gibi ihtimaller fazlasıyla Osmanlıların ilgisini çekmiştir.

Uganda'da meydana gelen gelişmeler için neredeyse tek bilgi edinme noktası Londra Sefareti olmuştur. Londra'daki Osmanlı elçisinin elde ettiği bilgiler bölgeyle ilgili hadiselerin takip edilmesini sağlamıştır. Ancak bu tek taraflı bilgi kaynağı Osmanlı Devleti'nin kendine özgü bir politika geliştirmesine ve hadiselerle dâhil olup tesir etme kabiliyetine engel olmuştur. Yemen üzerinden pekâlâ yapılabilecek bu işler hem ekonomik hem de siyasi gerekçelerle hayata geçirilemediği için olayların gelişimini takip etmekle yetinilmiştir. Buna rağmen Osmanlı Devleti kendi menfaatleriyle ilgisi olduğunu düşündüğü Uganda'da İngiliz nüfuzunun yerleşmesini dikkatlice ele almaya çalışmıştır denebilir. Bölgenin merkezden uzak oluşu ve sömürgeciliğin en yoğun olduğu bir dönemde yaşanan bu hadiseler ise Osmanlı Devleti'ne engel çıkartan başlıca hususlar olmuştur. Tüm bunlara rağmen Osmanlı Devleti kimi zaman kendi hukukunu kimi zamanda Mısır'ın bölgedeki hukukunu muhafaza etmek üzere meseleleri takip etmiştir. Kaynakları giderek daralan ve uluslararası baskıların daha fazla tesirinde kalan bir devlet için Uganda'ya yerleşen İngilizlerin bölgedeki faaliyetlerini takip etmek ve kendi aleyhine gelişebilecek olayların önünü almaya çalışmak takdire şayan bir durumdur.

KAYNAKÇA**Osmanlı Arşivleri**

A.MKT.UM. 231/24

DH.MKT. 210/11 (1311.Ş.18).

DH.ŞFR. 164/59 (1309.Şu.7).

HR.TO. 38/92; 66/3; 65/115;

Y.A.HUS. 220/61; 266/36; 266/117; 267/117; 293/1

Y.EE. 127/5

Y.PRK.EŞA. 9/29

Y.PRK.TKM. 14/25; 14/32; 16/30; 16/38; 22/4; 24/1.

Y.MTV. 73/11.

İngiliz Arşivleri

CO 1047/176

FO 2/140; 925/576

MPK 1/215

TS 18/260.

Araştırma İnceleme Eserler

Abdurrahman Şeref Efendi, *Özdemir-Oğlu Osman Paşa*, Haz. Vehbi Günay, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2011.

Ahmet Raşit Paşa, *Tarih-i Yemen ve Sana Cilt I-II*, Yay. Haz. Sadettin Baştürk, Taşhan Kitap Yayınları, Ankara, 2013.

Akalın, D., "XIX. Yüzyılda Aden Körfezi'nde Avrupalı Güçler ve Osmanlı Devleti", *I. Uluslararası Sosyal Bilimler Araştırmaları Kongresi Kitabı*, Ed. Hasan Kara, Saraybosna, 2015, ss. 55-68.

Akalın, D., *XIX. Yüzyılda Doğu Afrika'da Osmanlılar ve İtalyanlar*, Kesit Yayınları, İstanbul, 2015.

Akalın, D., "XIX. Yüzyılda Kızıldeniz'de Avrupalı Güçler ve Osmanlı Devleti", *Osmanlı'da Siyaset ve Diplomasi*, Mahya Yayıncılık, İstanbul, 2016.

Akalın, D., "Aden'in İşgali ve İşgalden Sonra Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz'de Aldığı Tedbirler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIX/2 2014, ss. 357-404.

Akalın, D., "İngiltere ve Osmanlı Devleti Arasında Perim Adası (1798-1914)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 33, Sayı 56, 2014, ss. 233-263.

- Akalın, D., "Somali'de Berbera Limanı ve Osmanlı Devleti'nin bölge Üzerindeki İddiaları (1839-1894)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIX/1, 2014, ss. 1-35.
- Akalın, D., *Süveyş Kanalı Açılışı ve Osmanlı Devleti'ne Etkisi*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2015.
- Akalın, D., "Yemen'de Şeyh Said Adlı Arazi Çevresinde Osmanlı-Fransız Rekabeti (1868-1912)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXX/1, 2015, ss. 1-44.
- Akyıldız, A.- Kurşun, Z., *Osmanlı Arap Coğrafyası ve Avrupa Emperyalizmi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2014.
- Armaoğlu, F., *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, TTK Basımevi, Ankara, 1999.
- Armstrong, Robert G., "East Africa", *Phylon (1940-1956)*, Vol. 16, No. 4, 1955, pp. 438-447.
- Ataöv, T., *Emperyalizmin Afrika Sömürüsü*, İleri Yayınları, İstanbul, 2010.
- Balch, E. S., "American Explorers of Africa", *Geographical Review*, Vol. 5, No. 4, 1918, pp. 274-281.
- Beachey, R. W., "The Arms Trade in East Africa in the Late Nineteenth Century", *The Journal of African History*, Vol. 3, No. 3, 1962, pp. 451-467.
- Beck, A., "Colonial Policy and Education in British East Africa 1900-1950", *Journal of British Studies*, Vol 5, No. 2, 1966, pp. 115-138.
- Chaillé Long, C., "England in Egypt and the Soudan", *The North American Review*, Vol. 168, No. 510, 1989, pp. 570-580.
- Cave, Basil S., "The end of Slavery in Zanzibar and British East Africa", *Journal of the Royal African Society*, Vol. 9, No. 33, 1909, pp. 20-33.
- Driver, F., "Henry Morton Stanley and His Critics: Geography, Exploration and Empire", *Past&Present*, No. 133, 1991, pp. 134-166.
- English, Patrick T., "Archives of Uganda", *The American Archivist*, Vol. 18, No. 3, 1955, pp. 225-230.
- Furley, O. W., "The Sudanese Troops in Uganda", *African Affairs*, Vol. 58, No. 233, 1959, pp. 311-328.
- Galbraith, John S., "Italy, the British East Africa Company, and the Benadir Coast 1888-1893", *The Journal of Modern History*, Vol. 42, No. 4, 1970, pp. 549-563.
- Griffiths, T., "Bishop Alfred Tucker and the Establishment of a British Protectorate in Uganda 1890-1894", *Journal of Religion in Africa*, Vol. 31, Fasc. 1, 2001, pp. 92-114.
- Hanna, A. J., "The Role of the London Missionary Society in the Opening up of East Central Africa", *Transactions of the Royal Historical Society*, Vol. 5, 1955, pp. 41-59.

- Hardinge, Arthur H., "Legislative Methods in the Zanzibar and East Africa Protectorates", *Journal of the Society of Comparative Legislation*, Vol. 1, No. 1, 1899, pp. 1-10.
- Henderson, W. O., "British Economic Activity in the German Colonies 1884-1914", *The Economic History Review*, Vol. 15, No. ½, 1945, pp. 56-66.
- H.R.T., "The Opening up of British East Africa", *Journal of the Royal African Society*, Vol. 4, No. 13, 1904, pp. 44-55.
- İbn İyas, *Yavuz'un Mısır'ı Fethi ve Mısır'da Osmanlı İdaresi*, Ter. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2016.
- Kavas, A., "Doğu Afrika Sahilinde Osmanlı Hakimiyeti: Kuzey Somali'de Zeyla İskelesinin Konumu (1265-1334/1849-1916)", *İslam Araştırmaları Dergisi*, Sayı 5, 2001, ss. 109-134.
- Kızıltoprak, S., *Mısır'da İngiliz İşgali Osmanlı'nın Diploması Savaşı (1882-1887)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010.
- Kiwabuka, M. S. M., "Nationality and Nationalism in Africa: The Uganda Case", *Canadian Journal of African Studies*, Vol. 4, No. 2, 1970, pp. 229-247.
- Leggett, E. H. M., "The Economic Development of British East Africa and Uganda", *Journal of the Royal Society of Arts*, Vol. 63, No. 3246, 1915, pp. 209-220.
- Low, A., "The British and the Baganda", *International Affairs*, Vol. 32, No. 3, 1956, pp. 308-317.
- Luraghi, R., *Sömürgecilik Tarihi*, Çev. Halim İnal, E Yayınları, İstanbul, 2000.
- Mazrui, Ali A., "Religious Strangers in Uganda: From Emin Pasha to Amin Dada", *African Affairs*, Vol. 76, No. 302, 1977, pp. 21-38.
- Meldon, J. A., "Notes on the Sudanese in Uganda", *Journal of the Royal African Society*, Vol. 7, No. 26, 1908, pp. 123-146.
- Munro, J. F., "British Rubber Companies in East Africa before the First World War", *The Journal of African History*, Vol. 24, No. 3, 1983, pp. 369-379.
- Munro, J. F., "Shipping Subsidies and Railway Guarantees: William Mackinnon, Eastern Africa and the Indian Ocean 1860-1893", *The Journal of African History*, Vol. 28, No. 2, 1987, pp. 209-230.
- Mutibwa, Thares M., "White Settlers in Uganda: The Era of Hopes and Disillusionment 1905-1923", *Transafrican Journal of History*, Vol. 5, No. 2, 1976, pp. 112-122.
- Orhonlu, C., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti*, TTK Basımevi, Ankara, 1996.

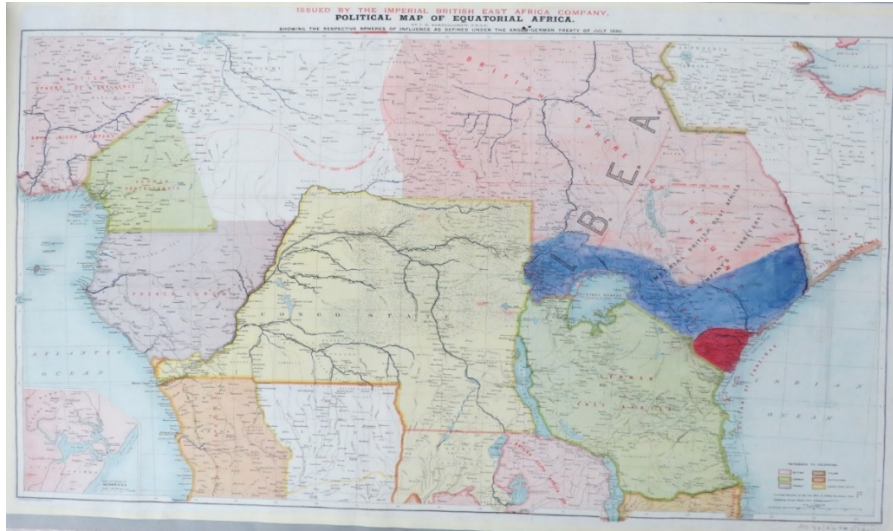
- Özbaran, S., *Umman'da Kapışan İmparatorluklar Osmanlı ve Portekiz*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2013.
- Reid, R., "Images of an African Ruler: Kabaka Mutesa of Buganda 1857-1884", *History in Africa*, Vol. 26, 1999, pp. 269-298.
- Sadler, E. H., "Notes on the Geography of British East Africa", *Journal of the Royal African Society*, Vol. 11, No. 42, 1912, pp. 173-186.
- Sırma, İ. S., *Osmanlı Devleti'nin Yıkılışında Yemen İsyanları*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2008.
- Şeker, C. T., *Kenya'nın Müstemleke Tarihi*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2016.
- Tandoğan, M., *Afrika'da Sömürgecilik ve Osmanlı Siyaseti*, TTK Basımevi, Ankara, 2013.
- Twaddle, M., "The Bakungu Chiefs of Buganda under British Colonial Rule 1900-1930", *The Journal of African History*, Vol. 10, No. 2, 1969, pp. 309-322.
- Twaddle, M., "The Muslim Revolution in Buganda", *African Affairs*, Vol. 71, No. 282, 1972, pp. 54-72.
- Uğur, H., *Osmanlı Afrikası'nda Bir Sultanlık Zengibar*, Küre Yayınları, İstanbul, 2005.
- Wolff, Richard D., "British Imperialism and the East African Slave Trade", *Science&Society*, Vol. 36, No. 4, 1972, pp. 443-462.

Ekler**Ek 1: Uganda Protectorate ve Doğu Afrika'nın Paylaşımı (CO 1047/176)**

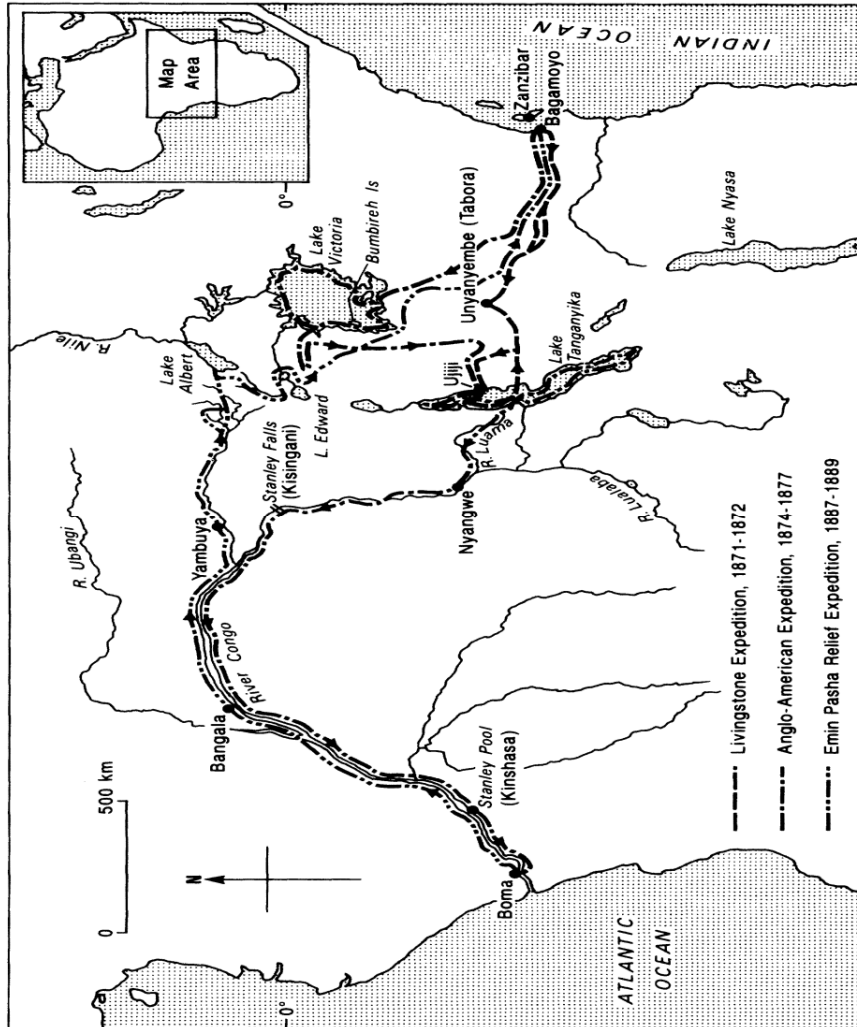
Ek 2: Doğu Afrika'da Avrupalı Devletlerin Yerleşim Sahaları (CO 1047/176)

Ek 3: Doğu ve Orta Afrika Paylaşım Haritası Temmuz 1890 (MPK 1/215)

Ek 4: Henry Morton Stanley'in Afrika Gezileri ve Emin Paşa'yı Kurtarması (Felix Driver, "Henry Morton Stanley and His Critics: Geography, Exploration and Empire", *Past&Present*, No. 133, 1991, p. 139)

STANLEY'S MAJOR EXPEDITIONS IN CENTRAL AFRICA 1871-1889